

T.C.
HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

EĞİTİM SAĞLIK VE ASKERİ HARCAMALARI EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ:
G20 ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

DİCLE KAYA

GAZİANTEP-2021

T.C.
HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**EĞİTİM SAĞLIK VE ASKERİ HARCAMALARI EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ:
G20 ÜLKELERİ ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

DİCLE KAYA

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep KÖSE

GAZİANTEP-2021

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum **‘Eğitim Sağlık ve Askeri Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi: G20 Ülkeleri Örneği’** başlıklı çalışmamın tarafımda, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve onurumla doğrularım./...../.....

[İmza]

Dicle KAYA

ÖNSÖZ

Tez çalışmam sırasında kıymetli bilgi, birikim ve tecrübeleri ile yüksek lisans sürecimde büyük bir titizlik, sabır ve özveri ile bana yol gösterici olan, tez konumun belirlenmesinde, tez çalışmalarımın yürütülmesinde ve tezimi yazım aşamalarında bana her türlü desteği sağlayan değerli danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Zeynep KÖSE'ye sonsuz teşekkür ve saygılarımı sunmak isterim.

Eğitim hayatımın başından sonuna kadar uzanan bu zorlu yolda büyük bir sabırla yanımda olup desteklerini hiçbir zaman esirgemeyerek bu günlere gelmemi sağlayan annem Saadet Kaya, babam Ekrem Kaya'a, tez yazım sürecinde yardımda bulunan ablam Esra Kaya ve arkadaşım doktora öğrencisi Mısra Bakan'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Gaziantep, 2021

Dicle KAYA

ÖZET

Kamu harcamaları ülkelerin yapmış olduğu ekonomik faaliyetler içinde önemli bir yer tutmaktadır. Refah düzeyinin iyileşmesi, teknolojik ilerlemenin sağlanması ve nüfus artışı devletin önemini arttırmaktadır. Bu tez çalışmada kamu harcamalarının ülkeler açısından önemliliğine dikkat çekilerek, harcamalar içinde önemli yere sahip olan eğitim, sağlık, askeri harcamalar incelenerek ülkelerin ekonomisi üzerinde etkilerinin olup olmadığı incelenmiştir. Bu bağlamda G20 ülkelerinde 1995-2018 yılları arasında ekonomik büyüme ile eğitim harcamaları, sağlık harcamaları ve askeri harcamalar değişkenleri arasındaki ilişki test edilirken Pedroni ve Kao Eşbütünleşme Testleri ve Panel Nedensellik Testi kullanılmıştır. Çalışmada, LLC (Levin, Lin, Chu) ve Im, Peseran, Shin birim kök testleri uygulanmıştır. Elde edilen test sonuçlarına göre; G20 ülkelerinde 1995-2018 yılları arasında sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunurken, askeri harcamalardan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Eğitim harcamaları ile ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi bulunmamıştır.

Anahtar kelimeler: Ekonomik Büyüme, Kamu Harcamaları, Panel Eşbütünleşme

ABSTRACT

Public expenditures have an important place in the economic activities of countries. The improvement of the welfare level, technological progress and population growth increase the importance of the state. In this thesis, the importance of public expenditures in terms of countries has been pointed out, and education, health and military expenditures, which have an important place in expenditures, have been examined and whether they have effects on the economy of the countries. In this context, Pedroni and Kao Cointegration Tests and Panel Causality Test were used to test the relationship between Economic Growth and Education Expenditures, Health Expenditures and Military Expenditures variables in G20 countries between 1995-2018. In the study, LLC (Levin, Lin, Chu) and Im, Peseran, Shin unit root tests were applied. According to the test results obtained; while there was a bidirectional causality relationship between health expenditures and economic growth in G20 countries between 1995 and 2018, a unidirectional causality relationship was found from military expenditures to economic growth. No causality was found between education expenditures and economic growth.

Keywords: Economic Growth, Public Expenditures, Panel Causality

ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
TABLO LİSTESİ	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
BİRİNCİ BÖLÜM	
GİRİŞ	1
1.1.Problem Durumu	1
1.2.Araştırmanın Amacı.....	1
1.3.Araştırmanın Önemi	2
1.4.Araştırmanın Varsayımları	2
1.5.Araştırmanın Sınırlılıkları.....	2
İKİNCİ BÖLÜM	
EKONOMİK BÜYÜME KAVRAMI	3
2.1. Ekonomik Büyümenin Tanımı	3
2.2.Ekonomik Büyümenin Kaynakları	4
2.2.1. Nüfus ve İşgücü.....	4
2.2.2. Beşeri Kaynaklar	6
2.2.3. Doğal Kaynaklar	7
2.3. Başlıca Büyüme Modelleri	8
2.3.1. Klasik Büyüme Teorileri.....	8
2.3.1.1. Adam Smith.....	8
2.3.1.2. Robert Malthus	9
2.3.1.3. David Ricardo.....	10
2.3.2. Post-Keynezyen Büyüme Teorileri	11
2.3.3. Neoklasik Büyüme Ve Solow Modeli.....	13
2.3.4. İçsel Büyüme Teorileri.....	14
2.3.4.1. AK Modeli.....	15
2.3.4.2. Bilgi Üretimi ve Taşmalar Modeli	16
2.3.4.3. Beşeri Sermaye Modeli	17
2.3.4.4. AR-GE Modeli	18
2.3.4.5. Kamu Politikası Modeli.....	18

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAMU HARCAMALARI	19
3.1. Kamu Harcamaları Kavramı	19
3.2. Kamu Harcamalarının Sınıflandırılması.....	19
3.2.1 İdari Ayrıma Göre Sınıflandırma	19
3.2.2. Fonksiyonel Ayrıma Göre Sınıflandırma	20
3.2.3. Ekonomik Ayrıma Göre Sınıflandırma	20
3.2.3.1. Reel Harcamalar ve Transfer Harcamaları	20
3.2.3.2. Cari Harcamalar ve Yatırım Harcamaları.....	21
3.3. Kamu Harcamalarına İlişkin Teorik Yaklaşımlar	21
3.3.1. Klasik Görüş ve Kamu Harcamaları	21
3.3.2. Keynesyen Görüş ve Kamu Harcamaları	21
3.3.3. Arz Yönlü Yaklaşım ve Kamu Harcamaları	22
3.3.4. Wagner Hipotezi	23
3.3.5. Peacock - Wiseman Sıçrama Hipotezi	24
3.4. Kamu Harcamalarının Gerçekte ve Görünüşte Artış Nedenleri	25
3.4.1. Kamu Harcamasının Yapısı	25
3.4.2. Kamu Harcamalarının Gerçekte Artış Nedenleri	25
3.4.2.1. Nüfus Artışı	25
3.4.2.2. Savaşlar	25
3.4.2.3. Teknolojik Gelişme	26
3.4.2.4. Ekonomik (İktisadi) Nedenler	26
3.4.2.5. Sosyal Nedenler	26
3.4.3. Kamu Harcamalarının Görünüşte Artış Nedenleri.....	27
3.4.3.1. Ülke ve Nüfustaki Değişmeler	27
3.4.3.2. Paranın Satın Alma Gücündeki Azalma (Enflasyon)	27
3.4.3.3. Bütçe Yöntem ve Tekniğinde Meydana Gelen Değişimler	27
3.4.3.4. Kamu Hizmetlerinin Parayla Gördürülmesi.....	28
3.5. Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi	28
3.5.1. Çarpan Etkisi	28
3.5.2. Dışlama etkisi.....	29
3.5.3. Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Uzun Dönem Etkisi	29
3.5.4. Kamu Harcamalarının Verimliliği ve Etkinliği.....	30

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.1. Literatür Taraması	32
4.2. Veri Seti ve Yöntem	43
4.2.1. Veri Seti.....	47
4.2.2. Yöntem.....	48
4.2.2.1 Birim Kök Testi.....	48

4.2.2.2.Pedroni ve Kao Eşbütünleşme Testleri.....	50
4.2.2.3.Granger Nedensellik Testi.....	50
4.3. Bulgular	51
BEŞİNCİ BÖLÜM	
5.SONUÇ VE ÖNERİLER.....	55
KAYNAKÇA.....	60

TABLO LİSTESİ

Tablo.1 Veri Setinde Kullanılan Değişkenler ve Kaynakları	48
Tablo.2 Birim Kök Testi Sonuçları.....	51
Tablo.3 Pedroni Panel Eşbütünleşme Testi Sonucu	52
Tablo.4 Pedroni Panel Eşbütünleşme Testi Sonucu	52
Tablo.5 Kao Panel Eşbütünleşme Testi Sonucu	53
Tablo.6 Uygun Gecikme Uzunluğu.....	53
Tablo.7 Granger Nedensellik Analizi Sonuçları.....	54

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Üretim Olanakları Eğrisi.....	4
Şekil 2. 2018 Yılı GSYİH (Milyon Dolar).....	43
Şekil 3. 2018 Yılı GSYİH (Milyon Dolar)-Devamı.....	44
Şekil 4. 2018 Yılı Eğitim Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı	45
Şekil 5. 2018 Yılı Sağlık Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı.....	46
Şekil 6. 2018 Yılı Askeri Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı	47

KISALTMALAR LİSTESİ

- ABD** : Amerika Birleşik Devletleri
- AGÜ** : Az Gelişmiş Ülkeler
- AR-GE** : Araştırma ve Geliştirme
- GOÜ** : Gelişmekte Olan Ülkeler
- GSMH** : Gayri Safi Milli Hâsıla
- GSYİH** : Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
- GÜ** : Gelişmiş Ülkeler
- LLC** : Levin, Lin, Chu
- OECD** : Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1.Problem Durumu

Ülkelerin farklı büyüme oranlarına sahip olmasından kaynaklı refah düzeylerinde meydana gelen farklılık ekonomi biliminin üzerinde durduğu önemli bir konudur. Bazı ülkeler ekonomik büyümenin kaynağının ne olduğu ve devletin ekonomideki rolü hakkında çeşitli politikalar geliştirmişlerdir. Özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde, devletin ekonomik hayattaki rolünün arttığı gözlemlenmektedir. Bu nedenle devletin ekonomideki rolünü belirleyen büyüme teorileri üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bazı büyüme teorileri devletin ekonomide aktif rol üstlenmesi gerektiği görüşünü savunurken, bazı büyüme teorileri ise devletin ekonomiye hiçbir müdahalede bulunmaması gerektiğini savunmaktadır.

Ülkelerde yaşanan makroekonomik sorunların önemli nedenleri arasında kamu kesiminin büyüklüğü ve kamu finansman açıkları gösterilmektedir. 'Kamu harcamalarındaki artış ekonomik büyümenin bir sonucu mu?' yoksa 'Kamu harcamaları ekonomik büyümenin bir nedeni mi?' sorusu bu yöndeki çalışmaların başlıca kaynağı olmuştur. Bu çalışmada; G20 ülkelerinde eğitim, sağlık ve askeri harcamaları ile ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki ilişki incelenmiştir.

1.2.Araştırmanın Amacı

Kamu kesiminin büyüklüğü ve kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin araştırılması uzun zamandır iktisat yazınının önemli araştırma konusu haline gelmiştir. Eğitim harcamaları, savunma harcamaları ve askeri harcamaların ekonomik büyüme üzerinde etkisi aşikâr olmasına karşın her bir harcamaların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ülkelere göre değişiklik göstermektedir. Bu çalışma, üç önemli kamu harcamasının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi aynı anda ele alması yanı sıra analizin G20 ülkelerini kapsaması yönü ile önem arz etmektedir. Literatür taraması kısmında da ayrıntılı şekilde yer verilmiş olan önceki çalışmalar daha çok gelişmekte olan ülkeleri kapsamaktadır. Bu çalışmanın amacı G20 ülkelerinde eğitim, sağlık ve askeri harcamaların ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin araştırılmasıdır. Elde edilen sonuçlar ışığında gelişmekte olan ülkeler açısından önemli çıkarımlar yapılacaktır.

Bu çalışmada 1995-2018 yılları arasında, G20 ülkelerinin ekonomik büyümeleri ile eğitim harcamaları, sağlık harcamaları, askeri harcamalar arasındaki ilişki panel veri analizi yöntemi uygulanarak incelenmiştir. Çalışmanın amacı G20 ülkelerinde kamu harcamalarının

ekonomik büyüme üzerinde ki etkisinin incelenmesidir. ‘Kamu harcamaları ekonomik büyümenin nedeni mi?’ veya ‘Kamu harcamaları ekonomik büyümenin bir sonucu mu?’ sorularının cevabı araştırılmıştır.

1.3.Araştırmanın Önemi

Toplum ihtiyaçlarının artmasına bağlı olarak devletin rolünün artması sonucunda, devlet tarafından gerçekleştirilen kamu harcamalarına olan ihtiyaç artmıştır. Bu çalışmada kamu sektörünün etkinliğini ölçme bağlamında G20 ülkelerine ait ekonomik büyüme değişkeni ile eğitim harcamaları, sağlık harcamaları ve askeri harcamalar arasındaki ilişki test edilmiştir.

Bu çalışmada literatür taramasında yer verdiğimiz çalışmalardan farklı olarak G20 ülkelerinin 1995-2018 yılları arasında eğitim, sağlık, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Literatür taramasında elde ettiğimiz bulgulara göre birçok çalışma OECD Ülkeleri ve Türkiye örneği üzerinde gerçekleşmiştir. Eşbütünleşme testleri ve Panel Nedensellik testlerinin uygulanması çalışmanın literatürdeki diğer çalışmalarla benzerlik göstermektedir. Bu çalışmanın literatürdeki birçok çalışmayla benzerliği kamu harcamalarıyla ekonomik büyüme arasında eşbütünleşik ilişki bulunmuştur.

1.4.Araştırmanın Varsayımları

Bu çalışmada G20 ülkelerinde eğitim, sağlık ve askeri harcamaların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ekonometrik yöntemlerle analiz edilmiştir. Bu bağlamda “Eğitim harcamaları-ekonomik büyüme ilişkisi”, “Sağlık harcamaları ekonomik büyüme ilişkisi”, Askeri harcamalar ekonomik büyüme ilişkisi” üzerine kurulmuş olan hipotezler test edilecektir.

1.5.Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma kapsamında sadece G20 ülkelerine ait 1995-2018 yıllarına ait veriler kullanılmıştır. Ayrıca araştırma G20 ülkelerine ait GSYİH, eğitim harcamaları, sağlık harcamaları ve askeri harcamalar değişkenleri ile sınırlıdır. Çalışma panel veri analizi kullanılmıştır. Panel veri analizinin en önemli kısıtlılığı olan belirtilen tüm ülkeler için aynı tarih aralığında verilere ulaşma kısıtlılığı aynı zamanda çalışmanın da sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

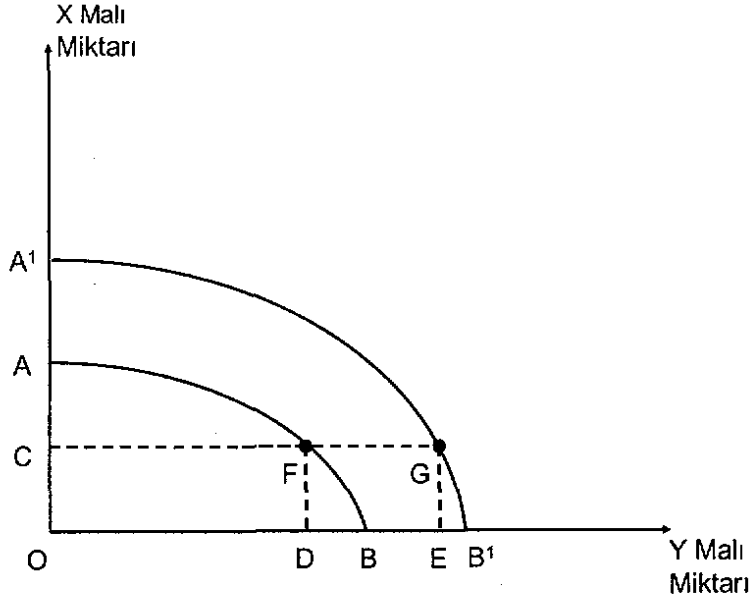
EKONOMİK BÜYÜME KAVRAMI

2.1. Ekonomik Büyümenin Tanımı

Ekonomik büyüme, bir ülkede emek ve sermaye faktörleri kullanılarak üretim seviyesinin yükseltilmesi olarak tanımlanmaktadır. Harrod-Domar'ın düşüncesine göre uzun vadede ekonomik sistem en iyi ihtimalle bıçak sırtında dengededir. Bu denge tasarruf oranı, sermaye-çıkıtı oranı, işgücü parametrelerine bağlıdır. Bu parametrelerde oluşabilecek en küçük kaymalarda sonuç ya artan işsizlik ya da uzun süreli enflasyon olmaktadır. Ekonomik büyümenin gerçekleşmesi için emek ve sermaye arasındaki bu dengeyi sağlayarak üretim yani çıkıtı düzeyinin artırılması gerekmektedir (Solow, 1956: 65-94).

Ekonomik büyümenin temel ölçütlerinden biri olan Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH); bir ülke sınırları içinde üretim faktörleri kullanılarak, belirli bir zaman aralığında piyasa fiyatları açısından üretilen mal ve hizmetlerin değeri olarak belirtilmektedir. Bir diğer ölçüt olan Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) ise; bir ülkede içinde yaşayan yurttaşların üretmiş olduğu tüm mal ve hizmetleri içermektedir. Diğer bir ifade ile GSYİH'nin bir kısmını başka ülkelerin yurttaşlarınca üretilen mal ve hizmetler meydana getirirken, GSMH'nin bir kısmını da ülkenin diğer ülkelerde yaşayan vatandaşlarca üretilen mal ve hizmetler oluşturmaktadır (Yıldırım, 2010: 46-53).

Bir ekonomide üretim kapasitesini üretim olanakları eğrisi göstermektedir. Üretim olanakları eğrisi, bir ülkedeki kıt kaynaklar ve teknoloji düzeyi ile üretilebilecek en yüksek mal ve hizmet kapasitesini gösteren eğri olarak adlandırılmaktadır (Ertek, 2017: 6). Aşağıda verilmiş olan Şekil 1'de yer alan AB üretim olanakları eğrisi, ülkedeki iktisadi büyümenin gerçekleşmediği durumdaki üretilen mal ve hizmet kapasitesini göstermektedir. A¹B¹ üretim olanakları eğrisi ise ekonomik büyüme gerçekleştikten sonraki üretilen mal ve hizmet kapasitesini göstermektedir. Şekil 1'de incelenen ülke büyüme öncesi durumda, sahip olduğu kaynakları maksimum seviyede kullandığında, X malından OC kadar, Y malından ise OD kadar kullandığında en fazla F noktası kadar üretim yapabilirken elde ettiği gayri safi yurtiçi hâsıla GSYİH düzeyindedir. Büyüme sonrası durumda ise X malından hiçbir eksiltme yapmadan OE kadar Y malı kullanarak üretimini G'ye kadar arttırabilmekte elde ettiği gayri safi yurt içi hâsıla GSYİH₍₊₎ seviyesine yükselmektedir (Kaynak, 2011: 10-11).

Şekil 1. Üretim Olanakları Eğrisi

Kaynak: Kaynak, 2011: 10.

Günümüzde ekonomik büyüme; gelişmiş ülkeler(GÜ), gelişmekte olan ülkeler (GOÜ) ve az gelişmiş ülkeler (AGÜ) açısından anlam ve önem teşkil etmektedir. GÜ’lerde gelir seviyesinin yüksek olmasına karşın, AGÜ’lerde gelir seviyesinin düşük olduğu gözlemlenmektedir. Ekonomik büyümeyi belli dönemde ulusal gelirin artışı olarak ifade ettiğimizde, gelir artışına neden olacak üretim faktörlerinin uygun koşullarda bir araya getirilmesi önem kazanmaktadır. Bu yüzden üretim hacmini artırmak için gerekli olan kaynaklar ve bu kaynakların verimli kullanılmasını sağlamak için politikaların geliştirilmesi, aynı zamanda sürdürülebilir büyümeyi gerçekleştirmenin yollarının araştırılması iktisat biliminin ilgilendiği alanlardan birini oluşturmaktadır (Ay vd. , 2013: 163).

2.2.Ekonomik Büyümenin Kaynakları

Ekonomik büyümenin uzun vadede gelişimini etkileyen birçok etken bulunmaktadır. Bu etkenler başlıca; nüfus ve işgücü, beşeri kaynaklar, doğal kaynaklar, teknoloji ve AR-GE, eğitim ve inovasyon olarak sayılabilir. Bu kaynaklara bağlı olarak ülkenin sosyoekonomik yapısı, devletin izlediği politikalar, coğrafi konumu gibi etkenler de ekonomik büyümeyi etkilemektedir.

2.2.1. Nüfus ve İşgücü

Ekonomik büyüme ve nüfus artışı arasındaki ilişki birçok açıdan araştırmacıların tartışma konusu olmuştur. Yapılan araştırmaların temelinde genellikle bu iki değişken

arasındaki sebep-sonuç ilişkisinin nasıl farklılıklar ortaya koyacağı, bu değişkenlerin hangisinin sebep, hangisinin sonuç olduğu bulunmaya çalışılmıştır. Bazı görüşler nüfus artışını ekonomik büyümenin üzerinde negatif bir etki olarak görürken, bazıları da ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etki yarattığı görüşündedir (Telatar ve Terzi 2010: 198). Nüfus artışı işgücünü arttırarak ekonomik büyümeyi olumlu etkilerken, mevcut tüketicilerin sayısı artacağından dolayı büyümeyi olumsuz etkileyebilmektedir. Bundan dolayı ekonomik büyümenin gerçekleşmesi, artan nüfusun verimliliği ile ilişkilidir (Bilginoğlu ve Aysu, 2008: 17).

Nüfus büyüme hızının daha yüksek olduğu ülkelerde ekonomik büyüme hızının düşük olmasının nedeni, ekonomik büyüme ile nüfus artışı arasındaki negatif ilişki kaynaklanmaktadır (Ünsal 2016: 24-26). Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ise, hızlı nüfus artışının bir sonucu olarak genç nüfus artmaktadır. Bu durumda ise, bu ülkelerin istihdam ve eğitim politikaları önemli bir duruma gelmektedir (Tatlıdil ve Xanthacou, 2002: 7).

Nüfusun yoğun olduğu ülkelerde nitelikli ve niteliksiz işgücü Avrupa ve ABD gibi zengin ülkelere göç etmektedir. Bu ülkelerin iş gücüne uyguladıkları yasaklar ve kotalar bu görüşü desteklemektedir (Ünsal 2016: 24-26). Türkiye'deki durum ise bu durumdan farklı olarak, kentsel alanlarda üretim yapılması için gerekli duyulan insan kaynaklı nitelikli işgücü yaratmakta zorluklar ortaya çıkmaktadır. (Tatlıdil ve Xanthacou, 2002: 13).

Nüfusun ekonomik büyümeye negatif etkisi olduğu görüşün temeli Malthus'a dayanmaktadır. Malthus'a göre nüfus belli bir dönemde geometrik diziyle artarken, insanların hayatını sürdüreceği besinler aritmetik diziyle artmaktadır. Bu yüzden nüfus arttıkça gıda maddeleri yetersiz kalacak, açlık ve kıtlığa neden olacaktır. Malthus'un teorisinin nüfus artış hızı kısmı gerçekleşirken, besin maddelerinin zamanla yetmeyeceği düşüncesi tam olarak gerçekleşmemiştir. 1700-1800 yılları arasında tarımsal ürünlerin iki kat artması Malthus'un teorisini zayıflatmıştır(Taşar, 2016: 88-90).

Malthus'un ülkelerin yoksulluğa mahkûm olduklarını ileri süren büyüme modeli görüşü, Avrupa'nın ve ABD'nin 1820 sonrası büyüme dönemi değerlendirilecek olursa, Malthus büyüme modelinin dönemi yansıtan hayattan uzak olduğu sonucuna varılmaktadır. Bunun nedeni ise, sermaye birikiminin ve teknolojik ilerlemenin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin teoride göz ardı edilmiş veya doğru biçimde analiz edilmemiş olmasıdır (Ünsal, 2016: 57-59).

Yeni klasik büyüme modellerine göre ekonomik büyüme; sermaye, işgücü ve teknolojik ilerlemeye bağlıdır. Uzun dönemde teknolojik gelişmenin yatırım ve üretimi arttırarak, kişi

başına düşen geliri ve refah seviyesini arttıracığı görüşüyle ilgili deneysel çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca modern büyüme teorileri görüşünü savunanlar tarafından Malthus'tan farklı olarak, insan sermayesine yapılan yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında bağlı bir ilişki olduğu görüşünü savunan deneysel çalışmalar yapılmıştır. Malthus nüfus artışı kişisel gelirle orantılı olduğunu kabul etmiş, fakat bu düşüncesiyle ilgili deneysel çalışmalar ortaya koyamamıştır (Telatar ve Terzi 2010: 199).

2.2.2. Beşeri Kaynaklar

Beşeri sermayenin genel olarak, bir ülkede üretime katılan kişilerin bilgi birikimi ve sahip olduğu yetenekleri toplamının üretim gücüne katkısı olarak tanımlanmaktadır. 1980'li yıllarda yapılan çalışmalar, ön plana çıkan bilgi ve teknoloji yoğun üretimin ekonomik büyüme üzerinde beşeri sermayenin önemini ortaya çıkarmaktadır. Böylelikle beşeri sermayeyi üretimin bir faktörü olarak ele alan Neo-Klasik iktisatçıların çalışmalarını yetersiz bulan kalkınma iktisatçıları, beşeri sermayeyi içsel büyüme teorileri kapsamında ele almaktadır (Çakmak ve Gümüş, 2005: 63).

A. Smith beşeri sermayeyi kapitalist sistemi üretip geliştiren bir dinamik olarak tanımlamıştır. Beşeri sermayeyi oluşturan iş bölümü ve birikim yasasını kapitalist kalkınmanın birincil etmenleri olarak nitelendirmektedir. Sanayi devriminden önce iş bölümünü sektörler üzerinde sınırlı etkiye sahip olarak görmektedir. Bir ürün sadece bir kişi tarafından üretilmekteyken, sanayi devriminden sonra ortaya çıkan fabrikalaşma sonucunda üretim sektörü gelişmektedir. Bu gelişmeler, üretim sektöründe kişilerin uzmanlaşması ve kişiler arasında iş bölümünü ortaya çıkarmaktadır. Zaman içinde iş bölümünün gelişmesi ile üretimdeki çıktı miktarı artmaktadır. Smith'e göre teknolojik gelişme, iş bölümü ve uzmanlaşmanın kaynağı olan beşeri sermaye ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir. Beşeri sermaye birikip üretim arttıkça ekonomik büyüme devam edecektir (Parasız, 2005: 6).

Beşeri sermaye kavramı ilk olarak Smith, Marshall ve Mill'in çalışmaları ile ele alınmıştır. Denison (1962), Schultz (1968) ve Becker (1964) gibi iktisatçılar ise yaptıkları çalışmalar ile beşeri sermaye kavramını geliştirmişlerdir. Beşeri sermayeyi inceleyen birçok çalışmada eğitimin önemi vurgulanmaktadır. Eğitim ve beşeri sermaye birbirine bağlı olarak ele alınmaktadır. Eğitim seviyesini belirleyen ölçütler; eğitim kayıtları, mali ve fiziki göstergeler ile okuryazarlık olarak gösterilmektedir. Eğitim kayıtları, ülkedeki nüfusun eğitim seviyeleri arasındaki dağılımını göstermektedir. Mali göstergeler, eğitim harcamalarının GSYİH içerisindeki payı ve kişi başına yapılan eğitim harcamalarını göstererek, ülkeler arası karşılaştırma yapılmasında kolaylık sağlamaktadır. Fiziki göstergeler, ülkedeki öğrenci ve

öğretmen sayıları ve oranları, okul sayısı ve okuldaki laboratuvar koşullarını, okuryazarlık oranı ise ülkedeki eğitim seviyesini gösteren beşeri sermaye ölçütüdür. Eğitimin beşeri sermayedeki rolünün önemi; beşeri sermayenin temelinde olan bireyin eğitim seviyesinin en üst seviyeye taşınması ile ekonomik büyümenin gerçekleşmesi ile gösterilmektedir (Eser ve Gökmen, 2009: 43-46).

Beşeri sermaye stokunun artması, bilgi sermayesinin yatırımlarının artması ve uzmanlaşma ekonomide artan verimler yarasını ortaya çıkarmaktadır. Yeni bilginin sektörler arası aktarımıyla eksik rekabet ortadan kaldırılarak yeni buluşlara zemin hazırlamaktadır. Bir firmadan aktarılan bilgi diğer firmalardaki üretimi arttırarak pozitif dışsallığa neden olmaktadır. Dolayısıyla ortaya çıkan dışa açık bir ekonomide özellikle gelişmekte olan ülkeler için bilgi ve öğrenme kaynağı oluşmaktadır. Bu bilgi akışı ülkeler arasındaki teknolojik açığı kapatmaya yardımcı olmakla beraber yoksul ülkeler daha hızlı büyüyerek zengin ülkelere yaklaşmaktadır. Ülkeler arasındaki yakınlaşmada beşeri sermayenin payı büyüktür.(Parasız, 2005: 288-289).

2.2.3. Doğal Kaynaklar

Ekonomik büyümenin kaynaklarından bir diğeri olan doğal kaynaklar, doğada bulunan yenilenebilir ve yenilenemez olarak ikiye ayrılan, insan kullanımına hazır bulunan yer altı ve yer üstündeki canlı ve cansız tüm doğal varlıklardan oluşmaktadır. Doğal kaynaklar; doğal gaz rezervleri, maden ve mineraller, petrol, göller ve nehirler, ormanlar, bitki örtüsü ve hayvan çeşitliliği olarak sayılabilmektedir. Doğal kaynakların ülkeler arası dağılımı farklılık göstermektedir. Bazı ülkeler doğal kaynakları bakımından fakir, bazıları orta düzeyli bazıları ise zengindir (Bal, 2011: 89).

Doğal kaynakların varlığı ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki yaratabilmesi için, yenilenebilir kaynakların enerji üretimine yönelik kullanılması gerekmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde nüfus artışından dolayı çevre kirliliğinde meydana gelen artışı önlemek için, yenilenebilir doğal kaynakların kullanımı artmaktadır. Devletin uygulayacağı politika ve sübvansiyonlar, üretim ve tüketimde temiz çevre kaynaklarının kullanılması ve çevre bilincinin oluşturulmasına yönelik olmalıdır. Böylece doğal kaynaklar hem beşeri sermaye üzerinde hem de ekonomik büyümenin gerçekleşmesinde önemli rol oynamaktadır (Çınar ve Yılmaz, 2015: 74).

Fizyokratlar zenginliğin tüccarlarla, imalatçılarla altın ve gümüş biriktirmekle değil, mevcut doğal kaynaklardan toprağın işlenerek üretimden kaynaklandığı görüşünü benimsemektedir. Devletin ticaret kısıtlamalarını kaldırarak tek verimli gördükleri tarım

sektörünü geliştirerek üretimi arttırmaya yönelik politikalar önermektedir (Buchholz, 2005: 45).

Doğal kaynaklar bakımından zenginliğin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği düşüncesi her ülke için geçerli olmamaktadır. Yapılan çalışmalarda doğal kaynak bakımından zengin olan ülkelerin doğal kaynaklarının, ekonomik büyümeye pozitif etkisinin olmadığı ifade edilmektedir. Brezilya, Irak, Nijerya, Veneziüella, Şili, Kolombiya gibi doğal kaynak zengini ülkelerin, İrlanda, Güney Kore, Japonya, İsviçre gibi doğal kaynak zengini olmayan ülkelere daha az gelişmiş ve daha düşük gelir seviyesine sahiptir. Yapılan çalışmalarda doğal kaynak zengini ülkelere uzun dönemde artan refah seviyesindeki ve ekonomik büyümedeki artışın yavaşlayacağı sonucuna ulaşılmıştır (Bal, 2011: 90-91).

2.3. Başlıca Büyüme Modelleri

Başlıca büyüme modelleri Klasik Büyüme Modelleri, Post Keynezyen Büyüme Modeli, Neo-Klasik Büyüme ve Solow Modeli ve İçsel Büyüme Modellerini içermektedir.

2.3.1. Klasik Büyüme Teorileri

Klasik İktisat Okulunun doğuşu 18. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşen Sanayi Devrimi'yle beraber ortaya çıkmaktadır. 18. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere'de merkantalizmden itibaren devam eden ayrıcalıklı sınıfların varlığı, dış ticaret ve işgücü arzındaki sınırlamalar yüzünden bireyciliğin faydasını ve iktisadi özgürlüğü savunan bir görüşle bu okulun temelleri atılmıştır. Amaç devlet müdahalesini en aza indirerek ucuz sınavi hammadde ithal edip, dış piyasalara sınavi mamul satarak dış ticareti serbestleştirmektir. Bu okulun öncü iktisatçıları Adam Smith, Robert Malthus ve David Ricardo gibi isimlerdir (Kazgan, 1993: 62-63).

2.3.1.1. Adam Smith

Adam Smith, Ulusların Zenginliği adlı kitabında ulusal zenginlik ve bu zenginliğin nasıl arttırılacağını incelemiştir. Smith, Ulusların Zenginliği'nde “Ulusların bir yıllık emekleri, o ulusun bir yıllık tüketeceği mal ve hizmetleri gerek üretmek gerekse başka uluslardan satın alarak karşılmasıdır” düşüncesiyle emeğin (insan emeği) önemini vurgulamaktadır. Smith'in ekonomik büyüme teorisindeki temel faktörlerden en önemlisi işbölümü ve uzmanlaşma iken, diğeri verimli işte çalıştırılan işçi sayısının, verimli olmayan işte çalıştırılan işçi sayısına oranıdır (Savaş, 2007: 274).

Smith'e göre iş bölümü emeğin verimliliğini arttıran unsurlardan biridir. İş bölümünün katkısıyla emeğin bilgi ve becerisi artış göstermekte, işçiye bir işten başka bir işe geçerken zaman kazandırmakta ve tasarruf artmaktadır. Smith iş bölümünü insan aklıyla planlama

sonucu değil, karşılıklı çıkarlar doğrultusunda takas, trampa ve mübadele yöntemiyle kendiliğinden ortaya çıktığı görüşünü savunmaktadır. Yani iş bölümü, insan yeteneğinin nedeninden çok sonucudur. İş bölümü tarım sektörüne göre sanayi sektöründe daha elverişlidir. Bunun nedeni iş bölümünün büyük pazarlarda daha yararlı olmasıdır (Smith, 1776: 17-33).

Adam Smith'e göre sermaye birikimi işgücü verimliliğini arttıracak teknolojiyi satın almaya, pazarın büyüklüğü de üretimi arttırmaya neden olmaktadır. İşgücünün uzmanlaşmasıyla sermaye stoku ve verimlilik de arttırılacaktır. Böylelikle milli gelirden artış meydana gelecek, toplumun tüketim harcamaları artarak refah seviyesi de yükselecektir. Milli gelirdeki artış piyasayı genişleterek sermaye birikimine de yol açmaktadır. Smith iktisadi liberalizmi savunarak kişisel çıkarları değil toplumsal çıkarları önemsemektedir. Toplumsal çıkarları görünmez elin (invisible hand) arttıracığı görüşüyle devletin piyasalara müdahale etmemesi gerektiğini savunmaktadır. Devlet sadece savunma, eğitim, yol ve baraj yapımı gibi işleri yürütmelidir. Ayrıca devlet ucuza ürettiği malların üretiminde uzmanlaşarak serbest dış ticaret politikası izlemelidir (Taban, 2010: 13-16).

Ücret haddindeki artış ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. İş bölümü teknolojik büyümeyi, teknolojik büyüme emeğin verimliliğini, emeğin verimliliğindeki artış hasılayı, hasıladaki artış ise o ülkedeki ücret haddini arttırmaktadır. Ücret haddinin artması işçilerin çalışma isteğini arttırarak üretimi de arttırmaktadır. Ücretlerin yüksek olduğu ülkelerdeki üretim oranı, ücretlerin düşük olduğu ülkelere göre daha yüksektir. Böylece ücret haddindeki artış emeğin verimliliğini de arttırmaktadır. Adam Smith'e göre bu büyüme sürekli ve sınırsız değildir. Büyümenin "tam zenginlik aşaması" olarak adlandırıldığı bir üst sınır vardır. Bu sınıra ulaşılan kadar büyüme artar, sınıra ulaşıncaya kadar büyüme durur, hasıla ve zenginliğin değişmediği bir dönem başlar. Adam Smith bu dönemi "durağan durum" olarak adlandırmaktadır (Ünsal, 2016: 45-46).

2.3.1.2. Robert Malthus

Malthus, "Nüfus Prensipleri Üzerine Bir Deneme" adlı eserinde, nüfus artışının gelecekte ekonomik sıkıntılara neden olacağından bahsetmektedir. Nüfus artışı kontrol altına alınmazsa insan ihtiyacının temel besin kaynağı olan besinlerin yetersiz kalacağı ve kıtlığın başlayacağını düşünmektedir. Çünkü Malthus'a göre nüfus artışı 1,2,4,8,16,32,64,128,256 şeklinde geometrik oranlı artmaktadır, besin maddeleri ise 1,2,3,4,5.....,9,10 şeklinde aritmetik oranlı artmaktadır. Üretim gücüyle nüfusun gücü arasındaki bu dengesizliği ortadan kaldıracak bir gücün mümkün olmadığını savunmaktadır (Malthus, 1992: 19).

Malthus, ücretlerin artan nüfusla beraber doğal ücret düzeyine yani asgari seviyeye düşeceğini savunarak nüfus teorisini ücret teorisine dayandırmaktadır. Bu teoriye göre düşük ücretler doğal düzenin sonucunda oluşmaktadır. Nüfus artışı bu seviyeyi aşma eğilimindedir olduğundan dolayı zamanla insanları fakirlik, kıtlık ve sefalet bekleyecektir. Savaş, doğal afet gibi nedenler nüfusun artışı engelleyen pozitif faktörler olmasına rağmen nüfus artışı durdurulamayacaktır. Böylece ücretlerin asgari seviyenin altına inmesi önlenemeyecektir. Kısaca özetlemek gerekirse Malthus'a göre doğum kontrolleri ve evlilik gibi ahlaki unsurlara düzenlemeler getirilerek, nüfus sınırlandırılmalı ve ücretlerin asgari geçim seviyesinin altına düşmesi önlenmelidir. Malthus'un büyüme modelinde, nüfus ve teknoloji arasında negatif bir denge bulunmaktadır. Teknolojinin gelişmediği bir toplumda nüfusun kendini dengeleyeceğini düşünmektedir. Malthus, mevcut kaynakların artması durumunda bile uzun dönemde gelirin, yani ücretlerin değişmeyeceğini düşünmektedir. Aksine teknolojinin gelişmesi veya daha fazla toprak, zengin olmayan daha fazla nüfusa neden olmaktadır (Taban, 2010: 17).

Malthus'un önemli olan bir diğer görüşü tasarruf-yatırım ilişkisidir. Tasarrufların artış eğiliminin ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyeceğini düşünmektedir. Yatırımların artması için tasarrufların artması gerekmektedir. Fakat fazla tasarruf insanlar üzerinde üretme isteğini azaltacağını ve daha az yiyecek beslenip sıradan evlerde oturmaya başlayacağı, bu yüzden yeni bir ev ve fazla yiyecek talebi yaratmayacaktır. Üretim ve tüketim arasındaki bu dengenin kurulması zor olsa da, zenginlik artışı en yüksek seviyeye getirecek bir denge kurulmalıdır (Savaş, 2007: 354).

2.3.1.3. David Ricardo

David Ricardo 1817 yılında yazdığı "Politik Ekonominin ve Vergilendirmenin İlkeleri" isimli eserinde kıymet ve bölüşüm teorisini ele alan ilk iktisatçıdır. David Ricardo'nun yaptığı çalışmaların temelinde bugün fonksiyonel gelir dağılımı adını verdiğimiz gelirin emek, doğal kaynak, sermaye birikimi üzerindeki dağılımını gösteren konulardır. Ricardo bu görüşlerini toplumu üç sınıfa ayırarak, sermaye birikiminin bu üç sınıf arasındaki paylaşımını incelemektedir. Bu üç sınıfı; toprak sahipleri, kapitalistler ve emekçiler olarak nitelendirip, her birinin rant, kar ve ücret geliri elde ettiğini düşünmektedir. Bu yüzden Ricardo'ya göre gelir dağılımını düzenleyen yasalar politik ekonominin temel sorunudur (Ricardo, 1891: 1).

Nüfusun ve ekonominin büyümesi sonucunda verimli toprakların yetersiz kalmasından dolayı daha düşük verimli topraklar da kullanıma açılmaktadır. Bu verimsiz toprakların kullanılması, daha yüksek maliyetli ürünlere ve üretimin daha güç yapılmasına neden olmaktadır. Verimli arazilerden elde edilen ürünler ile verimsiz arazilerden elde edilen ürünler

aynı fiyata satılmasından dolayı verimli araziye sahip olan toprak sahipleri rant elde etmektedirler. Elde edilen bu rant toprak sahiplerinin daha az yatırım yapmalarına ve bundan dolayı üretimin azalmasına neden olmaktadır. Ricardo bu durumu tarımda azalan verimler yasası olarak adlandırmaktadır. Ricardo'ya göre büyüyen ekonomi sonucunda bireylerin kişi başına geliri en üst seviyeye ulaşmakta, gelirleri düşse bile yiyecek fiyatları yükselmeye devam etmektedir. Bireyler bu durumu çalışarak elde ettikleri gelirele denge durumuna getirmektedir (Parasız, 2005: 8).

Mukayeseli üstünlükler teorisi Ricardo'nun önemli teorilerinden bir diğeridir. Adam Smith'in mutlak üstünlükler teorisinde olduğu gibi ülkelerin dış ticarete en iyi ürettikleri malın üretiminde uzmanlaşmaları gerektiğini ele almaktadır. Mukayeseli üstünlükler teorisinde serbest dış ticaretin faydasını analiz eden çalışmalar yapılmıştır. Ricardo'nun bu teorisinde iki ülke ve iki mal ve hizmet olacak şekilde bir ekonomik model ele alınmaktadır. Bu modelde iki ülke İngiltere ve Portekiz, iki mal ve hizmet olarak da şarap ve kumaş ele alınmaktadır. Portekiz bir birim şarabı 70 iş saatinde ve bir birim kumaşı 80 iş saatinde üretmekteyken, İngiltere bir birim şarabı 100 iş saatinde ve bir birim kumaşı 90 iş saatinde üretmektedir. Ricardo'nun modelindeki bu verilere göre Portekiz kumaş, İngiltere şarap üretimine devam ederek kıt kaynaklarını verimsiz ya da etkisiz kullanarak yanlış üretim sektöründe harcamaktadır. Portekiz daha ucuza ürettiği şarap üretiminde, İngiltere ise daha ucuza ürettiği kumaş üretiminde uzmanlaşmaya gitmelidir. Ricardo'ya göre böylece her iki ülke bu üretimlerden ve serbest dış ticaretten kazançlı çıkacaktır (Ricardo, 1891: 114-117).

Ricardo'ya göre sürdürülebilir büyüme sanayi sektöründen çok tarım sektöründeki üretimin artışıyla gerçekleşmektedir. Sanayi sektöründe çalışanların harcamalarının büyük bir kısmını gıda maddeleri içermektedir. Bu yüzden düşük maliyetli tarım ürünlerindeki artış, düşük ücretlere, yüksek karlara, sermaye birikiminin artmasına ve endüstriyel büyümeye neden olmaktadır. Ricardo tarım sektöründeki büyümenin sürekliliği için öncelikle hububat ithalatına getirilen kısıtlamaların kaldırılmasını istemektedir. Serbest dış ticaretin uygulanmasıyla ülkeye hububat girişi sağlanarak, nominal ücretlerin düşmesine ve toprak sahiplerinin rantları azalmasına neden olmaktadır. Bunun sonucunda dışa açık bir ekonomi ve serbest dış ticaretin uygulandığı bir durumda tarımda azalan verimler yasasının negatif etkileri azalmakta, çalışanların reel ücretleri artan nüfusa rağmen artmaktadır (Parasız, 2005: 9).

2.3.2. Post-Keynezyen Büyüme Teorileri

John Maynard Keynes tarafından 1936 yılında yazılan "Para, Faiz ve İstihdamın Genel Teorisi" kitabında piyasaların her zaman tam istihdamda olmadığı görüşü ileri sürülmektedir.

Yatırımlar sadece toplam talep üzerinden ele alınırken, yatırımların sermaye birikimi üzerindeki etkisi ihmal edilerek kısa dönemli bir statik analiz yapılmıştır. Roy F. Harrod'un 1939 yılında yazdığı "Dinamik Teori Üzerine Bir Deneme" adlı makalesinde yatırımların hem toplam talep üzerinde hem de sermaye birikimi üzerindeki etkisi ele alınarak, piyasaların tam istihdam seviyesinde olup olmadığı incelenmektedir. Böylece Keynes'in ortaya çıkardığı büyümeyen-statik analizinin büyüyen-dinamik bir ekonomiye etkisi olup olmadığı incelenmektedir. Amerikalı iktisatçı Evsey D. Domar'ın 1946-1947 yıllarında yaptığı analizler Harrod'un analiziyle benzerlik gösterdiği için söz konusu model Harrod-Domar modeli olarak adlandırılmaktadır (Ünsal, 2016: 83).

Harrod-Domar modeli iki varsayım üzerine kurulmaktadır. Birinci varsayım; üretim sermayeye bağlıdır: $\Delta Y = (I/v)\Delta K$ burada $v = \Delta K/\Delta Y$ (K: sermaye, Y: hâsıla) sermayenin hasılaya oranını göstermektedir. Sermaye stokundaki bir artışın, çıktı düzeyinde artışa neden olduğunu göstermektedir. v parametresi sermayenin etkinliğini göstermektedir. İkinci varsayım ise; sermaye birikimini gelire bağlamaktadır. Tasarruflar $S = sY$ olarak tanımlanıp, s tasarruf eğilimini göstermektedir. Sermaye birikimi iç tasarruflarla sağlanmaktadır. Bundan dolayı yatırımları iç tasarruflar karşılamaktadır: $S = I = \Delta K$. Bu iki varsayımın eşitlikleri birleştirildiğinde $v\Delta Y = s.Y$ eşitliği elde edilir. Büyüme oranı da $\Delta Y/Y = s/v$ olarak gösterilmektedir. Yüksek tasarruf oranı üretken yatırım ile büyüme oranını daha fazla arttırmaktadır. Yüksek sermaye çıktı oranı ise, büyüme oranını azaltarak daha fazla yatırım ihtiyacına neden olmaktadır. v parametresinin değerinin küçük olması, ülkenin sermaye kullanımını etkin olarak kullandığını göstermektedir (Taban, 2010: 24).

Harrod-Domar modelinde istikrarlı ve dengeli bir büyümenin gerçekleşmesi için yatırım oranı ve fiili büyüme hızının gerekli büyüme hızına eşit olması gerekmektedir. Bu eşitliğin sağlanması yatırım ve tasarruf planlarının dönem sonunda gerçekleştiğini göstermektedir. Bu modelde gerekli büyüme hızı fiili büyüme hızına eşit olduğunda, sermaye ve çıktı aynı hızda büyümektedir. Böylece modeldeki değişkenlerin sabit hızda aynı şekilde artması Harrod-Domar modeli ekonomik büyümenin durağan durumda da gerçekleştiğini göstermektedir (Ünsal, 2016: 90).

Doğal büyüme hızı, Harrod'un nüfus artışının ve teknolojinin neden olduğu bir gelişme hızı olarak tanımlanmaktadır. Başka bir tanımla doğal büyüme hızı, uzun dönemde ekonominin gerçekleştirdiği maksimum büyüme olup, emeğin büyümesi ve tasarruf edici teknolojik ilerleme tarafından belirlenen büyüme hızıdır. Doğal büyüme hızı, işgücünün artış hızıyla emeğin artış hızının yıllık ortalamasına bağlıdır. İşgücü yıllık %1, işçi başına üretim yıllık %2

artıyorsa büyüme hızının emeğin tam istihdamını gerçekleştirmek için %3 artması gerekmektedir. Harrod'a göre gerekli büyüme hızının doğal büyüme hızına eşit olması durumu normal bir durum değildir. Gerekli büyüme hızı doğal büyüme hızından büyük olması, ekonomik durgunluğa yol açmaktadır. Doğal büyüme hızının gerekli büyüme hızından daha büyük olması durumunda ise ex post yatırımın ex ante yatırımdan fazla olacağı bir duruma neden olmaktadır. Bundan dolayı toplam talep toplam arzın önüne geçerek, yatırımlarda meydana gelen artış uzun dönemde ekonomik gelişmeye neden olmaktadır (Savaş, 2007: 825).

Modele göre devlet ekonomiye maliye politikası araçlarıyla müdahale ederek, uzun dönemde büyüme hızında ortaya çıkacak dengesizlikleri gidermeli ve planlanan büyüme hızını gerçekleştirmelidir. Devlet, kamu yatırım harcamaları ve vergi politikalarıyla toplam tasarrufu artırıcı politikalar izleyerek ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu politikalar sonucunda; kamu tasarruflarında artış meydana gelmekte, özel yatırımlara teşvik artmakta ve ekonomik büyümeyi zora sokacak engeller ortadan kaldırılmaktadır (Taban, 2010: 25).

Domar teorisinde milli gelir, yatırım ve tasarruf arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Domar bu ilişkiyi incelerken başlangıçta fiyatlar genel seviyesini sabit tutarak, ekonominin tam istihdam seviyesinde olduğunu kabul etmektedir. Domar yatırımların üretimi arttıracığını ve yatırımların da milli geliri arttıracığını ileri sürmektedir. Yatırımların ekonomide kapasite artırıcı etki ve gelir artırıcı etkisi bulunmaktadır. Domar sonuç olarak tam istihdamı şu şekilde açıklamaktadır: "Tam istihdam için yatırımların sadece bugünün tasarruflarını değil dünün tasarruflarını da aşması gerekmektedir. Ekonominin büyümesi için tek başına iddihar yeterli değildir, iddiharı çözecek ve eldeki parayı arttıracak çözümler gereklidir." (Savaş, 2007: 827-829).

2.3.3. Neoklasik Büyüme Ve Solow Modeli

Neo klasik büyüme modeli, Solow'un 1956'da kaleme aldığı 'A Contribution to the Theory of Economic Growth' isimli makalesiyle ortaya çıkmıştır. Solow'un büyüme modeli kapitalist piyasa sisteminde tek ve kararlı bir dengenin varlığı ve bireycilik, rasyonalite ve tam rekabetin hakim olduğu bir anlayışı benimsemektedir. Solow modelinde, sabit kabul edilen ölçeğe göre getiri, sermayenin azalan marjinal verimliliği, dışsal olarak kabul edilen teknoloji, üretilen malların ikamesinin olduğu ve tasarruf-yatırım eşitliğinin gerekliliği varsayımları yer almaktadır. (Solow, 1956: 65).

Solow büyüme modelinde, ekonomide kişi başına sermaye birikiminin değeri, toplam yatırımlardan yıpranma payı çıkarılarak bulunmaktadır. Bütün ekonomiler yatırımların kişi

başına yıpranma payına eşit olduğu durağan durum dengesine ulaşmaktadır. Bu dengenin altında kalan ekonomilerde, yatırımlar yıpranmayı aşacağından denge durumuna yükselmektedir. Denge noktasının üstünde olan ekonomilerde ise yıpranma payının artmasından dolayı denge seviyesine doğru düşmektedir. Bütün ekonomiler için koşullar ne olursa olsun hepsinin birleşeceği tek ve kararlı denge seviyesi bulunmaktadır. (Çalışkan, 2014: 369-372).

Tasarruflar ve teknolojik gelişme emeğin verimliliğini arttırarak sermaye birikimini pozitif yönde etkilemekte, nüfus ise sermaye birikimini negatif yönde etkilemektedir. (Solow, 1957:316).

Neo-klasik büyüme modelinde teknoloji modele dahil edilmeyerek dışsal olarak kabul edilmiştir. Ülkelerin teknolojik düzeyinin aynı olduğu, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinin büyüme oranlarının uzun dönemde aynı değere yaklaşacağı ve bu oranın da sıfır olduğu kabul edilmektedir. Yakınsama hipotezi adı verilen bu hipotezde gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ekonomileri yakalayacağı varsayılmaktadır. Hipoteze göre sermaye getirisinin fazla olduğu gelişmiş ülkelere, gelişmekte olan sermaye getirisi düşük ülkelere doğru bir sermaye akışı gerçekleşmektedir. Uluslararası faiz haddi farklılıkları, sermaye akımını uyararak sürecin işleyişine eşlik etmektedir. Fakat zamanla uluslararası sermaye hareketleri faiz haddi farklılıklarını ortadan kaldırarak ülkelerin reel büyüme oranlarını sıfıra doğru yaklaşmasına ve birbirlerine yaklaşmasına neden olmaktadır (Kibritçioğlu, 1998: 215).

Neo-klasik büyüme modelinde yakınsama hipotezinin gerçek hayatta gerçekleşme oranının çok düşük olması, hatta sermayenin sadece zengin ülkeler arasında dolaşıyor olması modelin sorgulanmasına neden olmaktadır. Bir diğer problem ise neo-klasik modelin tam rekabetçi piyasa anlayışıdır. Gerçek durumda piyasalarda ki eksik rekabet, dışsallıklar, artan getiriler ekonomik büyümeyi büyük ölçüde etkilemektedir. Teoride ele alınan teknolojik gelişmenin dışsal olarak kabul edilmesi, teoriye olan eleştirileri arttırmaktadır. (Çalışkan, 2014: 369-372).

2.3.4. İçsel Büyüme Teorileri

Ekonomik büyüme üzerine iktisatçılar birçok çalışma ve model ileri sürmüştür. Paul Michael Romer, Robert Emerson Lucas ve Robert Joseph Barro'nun öncülüğünde ortaya çıkan ve uzun dönemde ekonomik büyümeyi daha fazla nasıl arttırabileceği sorusunun cevabını arayan model içsel büyüme teorileri olarak adlandırılmaktadır. İçsel büyüme teorilerinde, Neo-Klasik büyüme modellerinin toplumsal üretim fonksiyonu teorisinde değişiklikler yaparak

teknolojik gelişmenin ekonomik büyüme için önemini kanıtlayacak çalışmalar yapılmıştır. (Yardımcı, 2006: 96-112).

İçsel büyüme teorilerine göre ekonomik büyümeyi arttıran bir diğer unsur dışa açıklıktır. İçsel büyüme teorilerine göre ekonominin büyümenin gerçekleşmesi için devlet müdahalesi gerekmektedir. İçsel büyüme teorilerine göre kamu politikalarıyla gerçekleştirilen dışa açıklığın artması ile beraber, ülkede teknolojik gelişmelere daha çabuk uyum sağlanarak üretim ve verimlilik artmaktadır (Kurt ve Berber, 2010: 61).

İçsel büyüme teorilerinin temel varsayımları;

- Artan getiri; içsel büyüme teorilerine göre artan getiri varsayımı iktisadi büyümede önemli rol oynamaktadır. Fiziksel sermayeye, insan ve bilgiye yapılan yatırımların artması, ekonomik büyümeyi arttırarak ekonomik verimliliği de arttıracaktır.
- Dışsallıklar ve taşmalar; içsel büyüme teorilerine göre dışsallık önemli bir unsurdur. Firmalara veya kişilere ait bilgiler yalnızca kendilerine değil topluma da fayda sağlamaktadır. Firmaların veya kişilerin içsel değişkenleri dışsallık yaratarak marjinal verimliliklerinin düşmesini engelleyerek verimlilik artışına neden olmaktadır.
- Eksik rekabet piyasaları; içsel büyüme modellerine göre tam rekabet koşulları geçerli değildir. İleri teknolojinin kullanıldığı tekelci firmaların piyasaya dâhil olması yenilikleri arttıracaktır. Bundan dolayı eksik rekabet piyasaları modele dâhil edilmelidir.
- Teknolojik gelişme, bilgi ve beşeri sermaye; içsel büyüme modellerinin temel kaynakları olan teknolojik gelişme, bilgi ve beşeri sermayeye yapılan her yatırım yenilikleri ve bilgi artışını sağlamaktadır. Fiziki sermayeye yapılan her yatırım, işgücünün artmasıyla üretimi arttırdığı gibi beşeri sermayeyi de arttırmaktadır. Böylece azalan verimlerin ortaya çıkmasını engellemektedir.
- Sosyal alt yapı; hükümetlerin yapmış olduğu AR-GE harcamalarının teşviki, sağlık, eğitim ve altyapı yatırımları kişi başına gelir ve tüketim artışını sağlamaktadır. Bu bağlamda kamu harcamaları ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir (Taban, 2010: 37-39).

2.3.4.1. AK Modeli

İçsel büyüme modellerinde ekonomik büyümenin incelenmesi üzerine ortaya çıkan modellerden ilki ve en basiti AK modelidir. Teknolojik ilerlemenin var olmadığı yani dışsal olarak kabul edildiği bu modelin üretim fonksiyonu: $Y=A.K$ olarak ifade edilmektedir. Y çıktı

miktarını, A bu modeldeki teknoloji düzeyini gösteren pozitif bir sabit olup, K ise sermayeyi ifade etmektedir. AK modelinde azalan verimler kanunu geçerli değildir. Teknoloji düzeyinin(A) sabit olmasından dolayı sermaye miktarı(K) arttıkça sermayenin marjinal verimi azalmak yerine sabit kalmaktadır (Ünsal, 2016: 233).

AK modelinde, teknolojik gelişme dışsal olarak kabul edilmekte ekonomik büyümeyi arttıran unsurun fiziki ve beşeri sermaye olduğu kabul edilmektedir. Sermaye yatırımları sermayenin marjinal getirisinde artışa neden olmaktadır. Bundan dolayı, sermayeye yapılan her bir yatırım ekonomik büyümede sürekli bir artışa neden olmaktadır (Taban, 2010: 50).

2.3.4.2. Bilgi Üretimi ve Taşmalar Modeli

İşsel büyüme teorilerinin artan verimler yasasına tabi olduğu görüş, işsel büyüme teorisinin öncülerinden biri olan Paul M. Romer'in 1986 yılında yayınlamış olduğu "Artan Getiriler ve Uzun Dönem Büyüme" konulu araştırmasında geliştirdiği modelde ortaya çıkmaktadır. Romer bu modeli Kenneth Arrow'un 1962 yılında yayınlanan makalesinden geliştirdiği için Romer'in 1986 yılındaki çalışmasını Arrow-Romer modeli olarak nitelendirmek mümkündür (Ünsal, 2016: 238).

Bu modelde, yatırımlar sermaye stokunu arttırmamasının yanı sıra üretim sürecini de etkilemektedir. Çalışanlar kullanacakları makinaların işlevini öğrenmekle birlikte verimliliklerini de arttıracaktır. Böylece firmaların yatırımları verimlilik üzerinde dışsal bir etki yaratarak diğer firmaların da bu deneyimlerden yararlanmasını sağlayacaklardır. Yaparak öğrenme sonucunda elde edinilen bu bilgi sonucunda, bir firmanın elde ettiği bilgiyi diğer firmalar çok daha fazla yatırım yapmadan öğrenerek yenilikçi fikirlerinden faydalanabilmektedir. Yenilikçi fikirler bu şekilde artan getiriyi de meydana getirmektedir. Sermaye ve bilgi birikiminden meydana gelen bu dışsallıklar pozitif etki yaratarak, firmalar üzerindeki azalan marjinal getirileri azaltmaktadır (Kaynak, 2011: 216).

Bu anlamda bilginin temelini üç kritere dayandırmaktadır. Birincisi, teknolojik değişimdir. Teknolojik değişim sermaye birikimini arttırmakla beraber, çıktı miktarında da verimliliğe ve artışa neden olmaktadır. İkinci olarak, teknolojik gelişmenin artışı sonrasında piyasa teşviklerine cevap veren bireylerin tercihleridir. Bundan dolayı teknolojik gelişmeyi dışsal olarak değil, işsel olarak ele almaktadır. Üçüncü ve en önemli kriter ise, bilgi yapısı gereği diğer ekonomik mallardan ayrılmaktadır. Bunun nedeni bilginin maliyeti sadece üretildiğinde ortaya çıkmakta, ek maliyete gerek duyulmaksızın kullanılmaktadır. Ortaya çıkan yeni bilgiler sabit maliyet ödemeye eşdeğerdir (Romer,1990: 72-73).

Romer üretimde çıktı başına büyüme hızını, kişi başı sermaye birikiminin azalan bir fonksiyonu olarak tanımlamaktadır. Bundan dolayı uzun dönemde, sermaye ve ücret oranlarının azalan marjinal verimden dolayı ülkeler arasında bir birine yaklaşacağını savunmaktadır. Romer, mevcut durumun uzun dönem çıktı ya da tüketim düzeyi üzerinde hiçbir etkisi olmadığı görüşünü savunmaktadır. Örneğin, sermaye stokundaki bir azalış, hammadde fiyatlarının artmasına neden olarak, yatırımlarda bir artışa neden olmaktadır. Teknolojik ilerlemenin olmadığı ekonomilerde kişi başına çıktı düzeyi durağan durum dengesine yaklaşmaktadır. Bu varsayımlar, kişi başına düşen sermayenin azalan getirisinin varlığına dayandırılmaktadır (Romer,1986:1005).

2.3.4.3. Beşeri Sermaye Modeli

Lucas 1988 yılında içsel büyümeyle dışsallıkları birleştiren bir modelden yola çıkarak, beşeri sermayeyle yatırımın iktisadi büyümeyle ilişkisini açıklayan bir makale yayımlamıştır. Lucas bu çalışmada beşeri sermayeye önem vererek, fiziksel sermaye ve emeğin verimliliğini arttıran üretim unsuru olarak ele almaktadır. Kaliteli işgücü makinaları ve iş aletlerini daha verimli kullanmasına neden olmakta ve bundan dolayı beşeri sermayenin yatırım yapma isteğini arttırarak ekonomik büyüme üzerindeki önemini vurgulamaktadır. Beşeri sermayenin verimliliği azaldıkça kişi başına büyüme yavaşlayarak durma noktasına gelmektedir (Kaynak, 2011: 217).

Lucas'a göre ülkelerin sahip olduğu fiziksel sermaye, teknolojik ilerleme, nüfusun olumlu yönleri tek başına ekonomik büyümenin verimliliğini arttırmamaktadır. Lucas bu unsurların ekonomik büyümeyi arttırmasının nedenini, ülkenin beşeri sermayesinin verimliliğiyle açıklamaktadır. Ekonomik büyüme sonucundaki kişi başına hasılanın yüksekliğini de beşeri sermayeye bağlamaktadır (Ünsal, 2016: 218).

Lucas'a göre ekonomik büyümeyi, dünyada gerçekleşen büyüme ve gelir farklılıklarından dolayı tek bir modelle sınırlandırmak mümkün değildir. Ekonomik model belirlenirken durgunluğa sürüklenmeyen, mekanik yapı, genel model kurmak amaçlanmalıdır. Ayrıca kurulan bu modelde bilgi, beceri ve emeğin verimliliği artırılarak nesillere aktarılmalıdır. Kapalı ekonomiler, zengin ülkeler ile aynı büyüme oranına sahip olsa bile fakir bir ülkenin yoksulluğu devam etmekte, ülkelerarası gelir ve servet dağılımı mevcut durumu korumaktadır. Emek faktörü ülkelerarasında aktarılamıyorsa, sermayenin dolaşımı dış ticareti arttırmamaktadır. Emek faktörü ülkeler arasında aktarılabilir durumda ise, ekonomik büyümenin gerçekleşmesi beşeri sermayenin dışsal yararlar sağlayıp sağlamadığına bağlıdır (Lucas,1988: 14-15).

2.3.4.4. AR-GE Modeli

İçsel büyüme modellerinin ilk eseri olarak kabul edilen, Romer'in yazmış olduğu "Increasing Return and Long-Run Growth (Artan Getiriler ve Uzun Dönem Büyüme)" makalesinde Arrow'un yaparak öğrenme fikrini geliştirerek AR-GE'ye dayalı büyüme modelinin temeli atılmıştır. Bu modelde teknolojik gelişme, yeni yaratıcı buluşların ortaya çıkardığı sosyal kazançların bir kısmını kar biçiminde elde etmeye çalışan bireylerin, yeni bilgilerin tesadüfler sonucu değil de bilinçli çalışmalarla bireysel gayretlerinin bir sonucu olarak değerlendirilmiştir (Taban, 2010: 64).

AE-GE büyüme modelinde, teknolojik gelişmenin ilerlemesi için gerekli olan bilginin dışlana bilirlilik ve rakip olmama özellikleri vurgulanmaktadır. Bir malın başka kişiler tarafından kullanılabilmesi engellenemiyorsa, bu mallara dışlanabilir olmayan mal, kullanılabilmesi engellenebiliyorsa bu mallara dışlanabilir mallar denir. Bir kişinin bir malı kullanması, diğer kişinin aynı malı kullanmasına engel oluyorsa bu mallara rakip mallar, diğer kişinin aynı malı kullanmasına engel olmuyorsa bu mallara rakip olmayan mallar adı verilmektedir. Bu tanımlamaların sonucuna göre bilgi kısmen dışlanabilen ve rakip olmayan mal olarak açıklanmaktadır (Ünsal, 2016: 245).

2.3.4.5. Kamu Politikası Modeli

Robert J. Barro'nun 1990 yılında yaptığı çalışmalardan dolayı kamu politikası modeli Barro modeli olarak adlandırılmaktadır. Lucas modelinde, beşeri sermayenin yarattığı dışsallık azalan getiri varsayımından dolayı içsel büyüme neden olmaktadır. Barro'nun modelinde ise beşeri sermaye yerine kamu harcamaları üretim fonksiyonuna dahil edilmektedir. Barro kamu harcamalarıyla özel sektör harcamalarını bir birinin ikamesi olmadığını, birbirlerinin yerine kullanılmadıkları görüşündedir. Kamu, üretim yapmadan tüm nihai ürünleri özel sektörden satın alarak kamu harcaması yapmaktadır. Kamu satın aldığı bu girdileri üreticilere ulaştırarak özel sektör girdisi haline getirmektedir. Barro'ya göre kamu ile özel sektörün aynı üretim fonksiyonuna sahip olması durumunda, kamu harcamaları özel sektör çıktısı üzerinde pozitif dışsallık yaratan bir değişken olarak ele alınmalıdır (Barro, 1990: 109-112).

Modele göre kamu harcamalarının üretimdeki rolü, devlet politikalarıyla büyüme arasında pozitif ilişki olmalıdır. Özel sermaye artışına paralel olarak yapılan kamu harcamalarındaki azalışlar, üretimin azalan getirisini ortaya çıkarmaktadır. Özel sektör yatırımları hem sermaye stokunda artışa hem de elde edilen vergi gelirleriyle kamu mallarının arzını arttırarak ekonomiye iki yönden katkı sağlamaktadır. Vergilerle finanse edilecek bu kamu harcamaları, özel sektörün verimliliğini de arttırmaktadır (Taban, 2010: 96).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAMU HARCAMALARI

3.1. Kamu Harcamaları Kavramı

Kamu harcamaları, devletin mevcut gücünü sürdürebilmesi ve görevlerini yerine getirebilmesi için yaptığı harcamalar olarak tanımlanmaktadır. Kamu harcamaları dar anlamda kamu harcamaları ve geniş anlamda kamu harcamaları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Tuncer ve Yüksel, 2011: 214-215).

Dar anlamda kamu harcamaları; harcamayı yapan kurumun hukuki kişiliğiyle ilgilenmektedir. Devlet ve mahalli idarelerin bütçeleri tarafından yapılan harcamalar kamu harcaması olarak kabul edilirken, bunlar dışında herhangi bir özel kurum ve kişi tarafından yapılan harcamalar özel harcama olarak kabul edilmektedir (Nadaroğlu, 1996: 132).

Geniş anlamda kamu harcamaları; devletin mal varlığını azaltan her türlü harcama kamu harcaması olarak tanımlanmaktadır. Dar anlamda kamu harcaması tanımından daha geniş bir alanı içine alan bu tanım, ekonomik tanım olarak da adlandırılmaktadır. Devlet ve mahalli idarelerin yaptığı harcamalara ek olarak sosyal sigortaların giderleri, topluma faydalı hizmetler yapan kurumların giderleri, iktisadi devlet teşekküllerinin giderleri, her türlü vergi harcamaları, devlet aktifinde ortaya çıkan yıpranma ve azalmalar, bağış ve yardımlar ve aynı katkılarının karşılıklarını da kapsamaktadır (Erdem vd, 2017: 55-58).

3.2. Kamu Harcamalarının Sınıflandırılması

Kamu harcamaları; idari, fonksiyonel ve ekonomik ayırma göre sınıflandırılmaktadır.

3.2.1 İdari Ayırma Göre Sınıflandırma

İdari ayırma göre sınıflandırma, devletin bünyesi, devletin organları, ifa ettiği görevlerini de kapsayan sınıflandırmalardır. Bu sınıflandırma devletin harcama yapan organlarını kapsadığı için organik sınıflandırma olarak da adlandırılmaktadır. Devlet bütçesindeki ödenekler kamu hizmetlerini yerine getiren kuruluşlar arasında idari sınıflandırmaya göre dağıtılmaktadır. İdari sınıflandırılma olarak; Cumhurbaşkanlığı, Yargıtay, Sayıştay, bakanlıklar, Türkiye Büyük Millet Meclisi gibi örnekler verilebilmektedir (Kalenderoğlu, 2004: 39).

İdari ayırma göre sınıflandırmadan, bütçe hazırlama aşamalarında, ödeneklerin kullanım alanlarında, kamu kuruluşlarının giderlerinde uygulanan yöntemlerde, harcamaları denetleme ve harcamaları muhasebeleştirme gibi alanlarda yararlanılmaktadır (Erdem vd, 2017: 72).

3.2.2. Fonksiyonel Ayrıma Göre Sınıflandırma

Kamu harcamalarının fonksiyonel ayrımına göre sınıflandırılmasında, kamu harcamaları üç bölüme ayrılarak incelenmektedir. Birinci bölümde, genel yönetim ve düzen hizmetleri yer almaktadır. Toplumun en önemli kamu hizmeti sayılan bu hizmetler; yasama, yürütme, savunma, temsil, genel yönetim, düzen ve güvenlik hizmetleridir. Bu hizmetler piyasa ekonomisini ve devlet düzeninin temelini oluşturmaktadır. İkinci bölümde, ülkede yaşayan vatandaşların refah düzeyini arttıran sağlık, eğitim, konut, sosyal güvenlik gibi vatandaşların doğrudan ihtiyaçları için yararlandıkları hizmetler yer almaktadır. Üçüncü bölümde ise, altyapı hizmetleri ve yatırımları, tarım, sanayi, ticaret hizmetleri gibi vatandaşlara dolaylı olarak, piyasalara ise doğrudan fayda sağlayan ekonomik hizmetler yer almaktadır (Bulutoglu, 1977: 190).

3.2.3. Ekonomik Ayrıma Göre Sınıflandırma

Kamu harcamaları homojen harcamalar olmadıklarından dolayı bir birlerinden ayırt edilebilmeleri için ekonomik sınıflandırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Ekonomik olarak kamu harcamaları, reel harcamalar ve transfer harcamaları, cari harcamalar ve yatırım harcamaları olarak iki grupta incelenmektedir.

3.2.3.1. Reel Harcamalar ve Transfer Harcamaları

Reel harcamalar devletin gerçekleştirdiği tüketim harcamaları olarak adlandırılmaktadır. Yapılan bu harcamaların neticesinde devlet üretim faktörlerinin kullanma hakkına veya mülkiyetine dolaylı ya da dolaysız olarak sahip olmaktadır. Örneğin devlet kamusal hizmet vermek için bir arsa alarak doğrudan harcama yoluyla üretim faktörüne sahip olmaktadır. Devlet mal ve hizmet üretmek yerine, piyasada üretilmiş olan gerekli mal ve hizmetleri satın alarak dolaylı harcama yoluyla da kamu hizmetini verebilmektedir. Genellikle kamu hizmetleri ikinci yöntem kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Reel harcamalar Gayri Safi Milli Hasıla'ya dâhil edilen harcamalardır (Nadaroğlu, 1996: 157).

Transfer harcamaları, milli gelirden bir artışa veya bir azalışa neden olmayan, alım gücünün kişiler ve kuruluşlar arasında gerçekleşen harcamalardır. Transfer harcamalarının gerçekleştiği dönemde üretime karşı devlet tarafından üretim faktörü satın alınmamaktadır. (Eker, 1997: 76).

Transfer harcamaları devlet bütçesi yoluyla kişilere, ailelere ve gruplara kazanç beklentisi bulunmadan karşılıksız olarak yapılan harcamalardır. Transfer harcamaları genel olarak üçe ayrılmaktadır. İktisadi ve mali amaçlı devletin iç ve dış borçlarının faiz ödemeleri, gelir dağılımında adaleti sağlamayı hedefleyen sosyal amaçlı transfer harcamalarıdır. (Tuncer ve Yüksel, 2011: 219).

3.2.3.2. Cari Harcamalar ve Yatırım Harcamaları

Cari harcamalar kamu tarafından yapılan, faydası devamlılık sağlamayan, bir yıl içerisinde bir veya birden fazla kullanılarak tüketilen mal ve hizmet harcamalarına cari harcamalar denir. Yatırım harcamaları ise faydaları süreklilik gösteren, ekonomide sermaye birikimini ve üretimi arttırmak için yapılan harcamalardır (Kalenderoğlu, 2004: 42).

Tüketime yönelik harcamalar olan cari harcamalara örnek olarak; ödenen maaş ve ücretler, demirbaş alımları, kırtasiye giderleri, aydınlatma ve ısıtma giderleri gibi harcamalar verilmektedir. Yatırım harcamaları ise sermayenin birikimini arttıran, ekonomik büyüme üzerinde doğrudan veya dolaylı etki yaratan harcamalardır. Yatırım harcamalarına örnek olarak; yol, baraj, köprü, bina inşaatları, enerji santralleri, makine, büyük onarım giderleri gibi harcamalar verilmektedir (Yüksel ve Songur, 2011: 368-369).

Eğitim ve sağlık harcamaları döneminde yok olan harcamalar olmadığı halde sonraki dönemlere de etki etmelerine rağmen kamu muhasebesinde cari harcama olarak nitelendirilmektedir. Eğitim ve sağlık harcamaları sonraki dönemlere olan pozitif etkilerinden dolayı kalkınma carileri ya da insan sermayesine yatırım carileri olarak adlandırılmaktadır (Bulutoglu, 1977: 191).

3.3. Kamu Harcamalarına İlişkin Teorik Yaklaşımlar

Çalışmanın bu kısmında kamu harcamalarına yönelik ortaya atılmış olan teorik yaklaşımlara değinilecektir.

3.3.1. Klasik Görüş ve Kamu Harcamaları

Klasik görüşe göre devletin görevi, toplumun iç ve dış güvenliğini sağlayarak özel sektörün üretmediği, toplum için faydalı görülen mal ve hizmetleri üretmektir. Bu görüşe göre, devletin kamu harcamalarını arttırması, vergileri artmasına da neden olmaktadır. Vergilerin artmasıyla bireylerin kullanılabilir geliri azalarak, yatırım ve tasarruflarında azalma meydana gelmektedir. Yatırım ve tasarruflardaki bu azalma milli gelirde de azalmaya neden olmaktadır. Dolayısı ile klasik görüşü savunanlar devlet müdahalesini sınırlı tutarak, minimum ölçüde kamu harcaması yapılması gerektiği görüşünü savunmaktadır. Çünkü devlet müdahalesinin artması sonucunda, piyasa ekonomisinde bozulma meydana geleceği görüşü benimsenmektedir (Pehlivan, 2010: 74).

3.3.2. Keynesyen Görüş ve Kamu Harcamaları

1929'da yaşanan büyük buhranın etkisiyle Keynesyen görüş ortaya çıkmaktadır. Keynesyen görüş, Klasik görüşün ekonominin görünmez el nedeniyle tam istihdamdadır görüşünün aksine, ekonomi tam istihdamda değildir düşüncesini savunmaktadır. Bunun nedeni

ücretlerin düşme yönünde esnek olmamasıdır. İşsizliğe bağlı ücretlerdeki düşüş, gerilin azalmasına neden olarak toplam talebi de azaltmaktadır (Ataç, 2016: 7-8).

Keynesyen görüş, ekonominin eksik istihdamda olmasının temel nedenini toplam talep yetersizliği olarak görmektedir. Devletin eksik istihdamdan tam istihdama geçebilmesi için kamu giderlerini (G) arttırması gerekmektedir. Kamu giderleri toplamı (G), kamu tüketim harcamaları (G_c), kamu yatırımları (G₁), kamu transfer ödemelerinin (G_{Tö}) toplamı olarak ifade edilmektedir.

$$G = G_c + G_1 + G_{Tö}$$

Fakat devlet, özel tüketim (C), özel yatırım (I), vergiler (T), ihracat (X) ve ithalat (M) gibi toplam talebi oluşturan diğer faktörlere müdahale ederek de toplam talebi etkileyebilmektedir. Örneğin vergilerdeki bir azalma da toplam talebi arttırabilmektedir.

Toplam talep;

$$Y = C + I + (G - T) + (X - M) \text{ veya}$$

$$Y = C + I + [(G_c + G_1 + G_{Tö}) - T] + (X - M)$$

Formülü ile gösterilmektedir (Erdem vd, 2017: 59-60).

Keynesyen görüşe göre toplam talebin önemi büyüktür. Bunun nedeni ekonomideki üretim ve istihdamın toplam talebe bağlı olmasıdır. Toplam talepteki bu dalgalanmalar, ekonomide istikrarsızlığa yol açmaktadır. Toplam talebin yetersiz olduğu ekonomilerde işsizlik oranında artış meydana gelirken, toplam talepteki aşırılık enflasyona neden olmaktadır. Kamu harcamaları ve vergiler toplam talebi belirleyen unsurlar olduğu için enflasyonu, işsizliği ve ekonomik istikrarsızlığı önlemektedir. Keynesyen yaklaşımda maliye politikasının önemi büyüktür. Devlet ekonomiye müdahale ederek kamu harcamaları ve uygulayacağı vergi politikalarıyla toplam talebi yeterli düzeye çıkarabilir düşüncesi savunulmaktadır (Ataç, 2016: 7-8).

3.3.3. Arz Yönlü Yaklaşım ve Kamu Harcamaları

Büyük buhran 1929 yılları sonrasında oluşan işsizlik ve İkinci Dünya Savaşı sonucunda oluşan durgunluk döneminde Keynesyen görüş önem kazanmıştır. Ancak 1970'li yıllarda Avrupa ve Amerika'da meydana gelen stagflasyonist dönemde (enflasyon ve durgunluğun aynı anda gerçekleşmesi) Keynesyen görüşün çözüm önerileri yetersiz kalmıştır. Arz yönlü

yaklaşımı benimseyen görüşlerine göre, bir ekonomideki istikrarsızlıkların sebebi Keynes'in görüşündeki gibi toplam talebe değil arza dayandırılmaktadır (Nadaroğlu, 1996: 140).

Keynes modelinde talep yönüne ağırlık verilmesine karşılık, arz yanlı ekonomide üretimdeki canlılığın artırılabilmesi için, üretimdeki teşviklerin artırılması üzerinde durulmaktadır. Bu nedenle kamu kesiminin ekonomi içindeki payının azaltılarak özel kesimin teşvikleri artırılmalıdır. Kamu harcamaları ve vergilerin azaltılmasıyla girişimciler için özendirici bir ortam oluşturulmaktadır. 1930'lu yıllardan sonra ortaya çıkan kamu harcamalarının artırılması görüşü 1980 ve 1990'lı yıllarda önemini yitirerek, kamu harcamalarının azaltılması ve sıkı para politikası izlenmesi yönündeki görüşler ağırlık kazanmaktadır (Pehlivan, 2010: 78).

Arz yönlü yaklaşıma göre, uygulanan vergi azaltma politikası Keynesyen görüşün aksine toplam talebi arttırdığı için değil, bireyleri üretime, tasarrufa, yatırıma ve çalışmaya teşvik etmektedir. Bunun sonucunda toplam arz ve gerçek gelirden artış meydana gelmektedir. Vergi oranlarındaki artış bireyleri üretimden uzaklaştırarak ekonomik büyümede olumsuz etki yaratmaktadır. Arz yönlü yaklaşıma göre gerçek gelirin artışı toplam arz miktarının artışına bağlı olduğu için devlet harcamaları da bu ilişkiden etkilenmektedir. Ekonomide istikrarsızlığın temel nedeni, üretim artışına bağlı olarak para arzının hızlı bir şekilde artmasıdır. Artan para arzına karşı, yatırım ve tasarrufları teşvik edici, üretim ve istihdamı arttıracak vergi politikaları uygulamaları bu istikrarsızlığı azaltmaktadır (Ataç, 2016: 20).

3.3.4. Wagner Hipotezi

19. yy'da Alman iktisatçısı A. Wagner tarafından ortaya atılan görüşe göre devlet faaliyetlerinin ve harcamalarının ekonomik ve sosyal gelişme ile birlikte artmaktadır. Bundan dolayı kamu harcamalarının artış eğilimi genel olarak *Wagner Kanunu* olarak adlandırılmaktadır. Wagner kanunu kamu harcamalarının milli gelirden daha hızlı artması durumunda geçerlidir (Bulutoğlu, 1977: 192).

Wagner yasası başka bir tanımla ifade edilecek olursa, "ekonomide kişi başına gelir arttıkça kamu sektörünün nispi hacmi büyümektedir" şeklinde ifade edilmektedir. Wagner'in bu düşüncesi aslında kamu sektörünün izlediği politikaların sonucuna dayanmaktadır. Sanayileşmenin artmasıyla beraber ekonomide genişleyen piyasalar ve piyasalarda meydana gelebilecek karmaşıklıkla engellemek için ticaret yasalarına ve sözleşmelere duyulan ihtiyaç artmaktadır. Bu ihtiyaç doğrultusunda iyi bir adalet sistemine ve oluşabilecek dışsallıkları engelleyebilmek için kamu sektörünün uygulayacağı politikalara da ihtiyaç artmaktadır. Wagner eğitim, sağlık, kültür, bankacılık, polis hizmetleri ve sosyal harcamalarının artışının

nedenini talebin gelir esnekliğiyle açıklamaktadır. Wagner'e göre bu harcamalar; gelir esnekliği büyük olan veya üstün nitelikli harcamalardır. Bundan dolayı kamu harcamalarındaki bu artış, reel gelir yükseldiğinden dolayı kamu harcamalarının GSMH'ya oranını da yükseltmektedir (Akalm, 1986: 144-145).

Wagner, kamu harcamalarındaki artışın nedenini üç nedene bağlamaktadır. Sanayileşmenin artmasıyla, ekonomik faaliyetlerdeki artan karmaşıklığı gidermek için devlet müdahalesine ihtiyaç duyulmaktadır. Kişi başına gelirin artışı ile lüks malların talebinde artış meydana gelmektedir. Bu malların esnekliği birden büyüktür. Devlet artan bu talebi karşılamak zorundadır. Üçüncü olarak; sanayileşmenin artmasıyla beraber devlet müdahalesi ile yatırımların büyüklüğü de artmaktadır (Brochier vd, 1981: 423-424).

3.3.5. Peacock - Wiseman Sıçrama Hipotezi

1970'li yıllardan itibaren kamu harcamalarının artışını inceleyen bir diğer görüş sıçrama hipotezidir. Peacock ve Wiseman adlı iki İngiliz iktisatçı İngiltere'de 1890- 1960 yılları arasındaki kamu harcamaları ile ilgili çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmaların sonucunda kamu harcamaları uzun dönemde artarak devam ettiği sonucuna varılmıştır. Bunun nedeni kamu harcamaları ile kamu gelirleri arasındaki ilişkiye bağlanmaktadır. Ekonomik, sosyal ve politik buhran dönemlerinde bu ilişkide artış yönünde sıçramalar meydana gelirken durum normale döndüğünde ise ekonomi yeni durumu ile devam etmektedir (Nadaroğlu, 1996:145).

Peacock ve Wiseman'ın bu hipotezine göre vatandaşlar vergi ödemekten kaçınırken, hükümetler ise daha az para harcamak istemektedir. Hükümetler vatandaşların bu isteklerini dikkate alarak hoş görülebilecek bir vergi düzeyini uygulamaları gerekmektedir. Ekonomi normal dönemlerde iken kamu harcamaları ile GSMH aynı düzeyde artmaktadır. Fakat savaş, kıtlık, sosyal sorunların arttığı dönemlerde kamu harcamalarındaki artışta sapmalar meydana gelmektedir. Hükümetlerin kamu harcamalarındaki bu artışı finanse edebilmeleri için vergileme düzeylerini de arttırma politikaları izlemektedir. Bu dönemlerde izlenen politikalar seçmen psikolojisini etkileyerek seçmenler tarafından kabul görmektedir. Savaş dönemlerindeki kamu harcamalarında meydana gelen bu artış, savaş etkisi geçtikten sonra eski düzeyine düşmez. Çünkü hiçbir ülkenin savaş dönemini tamamı ile vergilerle finanse edebilecek kapasitesi bulunmamaktadır. Bundan dolayı ülkeler, savaş döneminde zorunlu olarak borçlandığı için barış döneminde bu borçların anapara ve faiz yükünü taşımaktadır. (Akalm, 1986: 146).

3.4. Kamu Harcamalarının Gerçekte ve Görünüşte Artış Nedenleri

3.4.1. Kamu Harcamasının Yapısı

Kamu harcamaları sürekli artış eğilimi gösteren, devlet tarafından yasalarla belirlenen kişiler tarafından yapılan, toplumun ihtiyaçlarına cevap veren harcamalardır. Kamu harcamalarını diğer özel harcamalardan ayıran önemli özelliklerinden biri kar amacı gütmeyen, toplum yararına yapılan harcamalar olmasıdır. Özel sektördeki firmalar bütçelerini hazırlarken öncelikleri gelir elde etmektir. Devlet ise bütçesini hazırlarken önce giderlerini belirlemektedir. Kamu harcamalarının finansmanı devletin egemenlik hakkını kullanarak, vergi ve vergi benzeri gelirlerle sağlanmaktadır. Kamu harcamalarının hacmi özel sektör harcamalarının hacminden daha büyük olmaktadır (Erdem vd, 2017: 60-62).

Kam harcamaları 19. yy 'ın yarısından itibaren sürekli artış eğilimi göstermektedir. Kamu harcamalarının genişliği toplam kamu harcamaların GSMH'daki payı ile hesaplanmaktadır. 1900'lü yılların başında kamu harcamalarının GSMH'daki oranı %10 iken, 2.Dünya Savaşından sonra savaşın etkisiyle kamu harcamalarında artış meydana gelerek bu oran bazı ülkelerde %50 ye ulaşmıştır. Devlet, gelir dağılımında adalet, ekonomik büyüme istikrarını sağlamak, iç ve dış güvenliği sağlamak gibi görevlerini kamu harcamaları ile yerine getirmektedir (Pehlivan, 2010: 66).

3.4.2. Kamu Harcamalarının Gerçekte Artış Nedenleri

Kamu hizmetlerine olan talebin artmasıyla beraber kamusal faaliyetler de sonuç olarak artmaktadır. Kamu harcamalarının gerçekte artış nedenleri şu şekilde sıralanmaktadır:

3.4.2.1.Nüfus Artışı

Kamu harcamalarını arttıran gerçek nedenlerinden biri olarak nüfusun artışı gösterilmektedir. Çünkü nüfus artışı sonucunda polis, savunma, eğitim ve sağlık hizmetleri de artmaktadır. Nüfus artışı ile birlikte kamu hizmetlerinin de artması beklenmektedir. Okul, öğretmeni hastane ve doktor gibi ihtiyaçlara talep artmaktadır. Dolayısı ile sosyal mallara olan talebin artması ile birlikte kamu bütçesindeki harcamalar da artmaktadır. Artan kamu harcamaları daha yüksek nüfusa hizmet etmesinden dolayı kişi başına düşen harcamayı da azalmaktadır. Fiyatlardaki bu azalış kamu hizmetine olan talebi de arttırmaktadır (Akalın, 1986: 160).

3.4.2.2.Savaşlar

Savaş ve savaş sonrası meydana gelen tahribatın finansmanı sorunu, ülkelerin jeopolitik konumuna bağlı olarak alacağı tedbirler kamu harcamalarını arttıran nedenlerden biri sayılmaktadır. Teknolojik gelişmenin artmasıyla beraber, savunma alanında da son teknoloji ile üretilen ürünler satın alınmaktadır (Kalenderoğlu, 2004: 34).

19. ve 20. yüzyıllarda, Birçok ülke savunma tedbirlerini arttırmak için, ülke bütçesinin büyük bir bölümünü savunma harcamalarına ayırmıştır. Savunma sanayinin ve silahların sürekli gelişmesi ve maliyetlerinin artması, bütçe rakamlarında önemli boyutta yükselmeye neden olmuştur. Bu nedenle savaş ve savunma harcamaları kamu harcamalarının gerçek artış nedenleri arasında sayılmaktadır (Akdoğan, 1999: 78).

3.4.2.3. Teknolojik Gelişme

Teknolojik gelişmeler iktisadi kalkınmanın en önemli unsurlarından biridir. Bundan dolayı teknoloji üretimi ve üretilmiş olan teknolojilerin ülkeye olan faydası devletin önemli görevlerinden biridir. Maliyeti son derece yüksek ve riskli olan teknolojik araştırmalar özel sektör tarafından yatırım olarak tercih edilmediğinden dolayı kamu müdahalesi gerekmektedir. Ekonomik gelişme, haberleşme, ulaştırma alanlarındaki teknolojik ilerlemeler milli ekonomiye önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Bundan dolayı teknoloji alanında meydana gelen gelişmelerin artırılması ve ülkeye kazandırılması kamu harcamalarını arttıran gerçek nedenler arasında sayılmaktadır (Mann, 1980:189).

3.4.2.4. Ekonomik (İktisadi) Nedenler

Kamu harcamalarının gerçek artış nedenlerinden biri olarak gösterilen ekonomik nedenler, ekonomide fiyat istikrarının ve istihdamın sağlanması gibi görevler devletin görevleri arasında sayılmaktadır. Örneğin az gelişmiş ülkelerde devlet, üretim kapasitesini arttırmak amacıyla tasarruf ve yatırımlarla ekonomiye müdahalede bulunmaktadır. Yatırımların birçoğunu, vergi gelirlerini üretim kapasitesini arttıracak yatırımlara ayırarak yapmaktadır. Devlet yol, köprü, baraj, telekomünikasyon havaalanı gibi altyapılarını gerçekleştirmek için bütçesine ödenek koymak zorundadır. Ülkelerde zaman geçtikçe artan refah, daha fazla kamu hizmeti ihtiyacına neden olmaktadır. Kamu hizmetlerinin gerçekleşmesi sonucunda, kamu harcamalarının milli gelir içerisindeki büyüklüğü de artmaktadır (Erdem vd, 2017: 70).

Devlet tarafından özel sektörden kaynaklı yetersizlikleri giderebilmek için yapılan yatırımlar, durgunluk dönemlerinde genişletici maliye politikalarını uygulamak için yaptığı harcamalar, nitelik ve miktar açısından yüksek harcamalar olmaktadır. Yapılan bu harcamalar sonucunda kamu harcamaları gerçekte artış göstermektedir (Kalenderoğlu, 2004: 33).

3.4.2.5. Sosyal Nedenler

İkinci Dünya Savaşı sonrasında sosyal refah devleti kavramı önem kazanmaktadır. İşsizlik, barınma gibi problemlerin çözümünde devlete düşen sorumluluk artmaktadır. Devlet bu problemleri çözmek ve refahı arttırabilmek için her geçen yıl vergileri arttırmakta ve daha fazla kamu harcaması yapmaktadır. Bu harcamaların artması sonucunda, kamu harcamaları gayrisafi milli hasılanın yarısını aşmıştır. Bunun sonucunda devlet bütçesi yalnızca savunma

asayiş gibi toplumsal hizmetlere ek olarak toplum refahını arttıran bir araç olduğu anlayışı benimsenmiştir. Gayrisafi milli hasıladaki bu artış, sosyal nedenlerin kamu harcamalarının gerçekte artış nedenleri arasında sayılmasına neden olmaktadır (Pehlivan, 2010: 70).

3.4.3. Kamu Harcamalarının Görünüşte Artış Nedenleri

Kamu harcamalarında gerçek anlamda bir artış olmasının yanı sıra, kamu harcamaları çeşitli nedenlerle artmış gibi görünebilmektedir. Bu nedenler, kamu harcamalarını görünüşte arttıran nedenler olarak adlandırılmaktadır.

3.4.3.1. Ülke ve Nüfustaki Değişmeler

Siyasi birleşmeler ve savaş gibi nedenlerden dolayı bir ülkenin yüz ölçümü ve vatandaşlarının sayısı artabilmektedir. Bu artış, kişi başına düşen hizmeti ve yapılan hizmetin kalitesini arttırmadığı için, görünüşte bir artış olarak nitelendirilmektedir. Buna rağmen kamu harcamalarında artış meydana gelmektedir. Örneğin savaşta kazanılan ülkenin nüfusu ve bütçesi ile kazanan ülkenin nüfus ve bütçesinin birleşmesiyle kamu harcamaları artmış gibi görünmektedir. Savaş dolayısıyla nüfustaki bu değişim, nüfus artışı gibi kamu harcamalarını gerçekte arttırmayıp, görünüşte arttırmaktadır (Kalenderoğlu, 2004: 31-32).

Kamu harcamalarında nüfus artışına bağlı olarak; sağlık, eğitim, konut vb. hizmetlerde yapılan harcamalar kamu harcamalarının artmasına neden olmuştur. Diğer bir ifade ile nüfus artışı; devletin gerçekleştirdiği hizmete olan talebi arttırarak, hizmetin kalite ve standardında herhangi bir artışa neden olmamasına rağmen kamu harcamalarında görünüşte artış izlenimini yaratmaktadır (Akdoğan, 1999: 76).

3.4.3.2. Paranın Satın Alma Gücündeki Azalma (Enflasyon)

Enflasyonun artmasıyla beraber, paranın satın alma gücünde azalma meydana gelirken, alınan mal ve hizmetlere ödenen bedeller aynı oranda artmaktadır. Satın alma gücü azalan devlet, her yıl kamu hizmetlerini yerine getirebilmek için harcama yapmaktadır. Kamu harcamalarındaki bu rakamsal artış, kamu hizmetlerinin arttığı anlamına gelmemektedir (Pehlivan, 2010: 70).

Paranın satın alma gücündeki azalmanın neden olduğu kamu harcamalarındaki artışın nedenini belirleye bilmek için endeksler ve istatistik tekniklerinden faydalanılmaktadır. Uygulanan istatistik teknikler sonucunda, paranın satın alma gücündeki azalmanın görünüşteki artışa olan etkisi giderilmektedir. Bu teknikler sonucunda, kamu harcamalarında artışa neden olan gerçek nedenler ortaya çıkarılmaktadır (Nadaroğlu, 1996: 148).

3.4.3.3. Bütçe Yöntem ve Tekniğinde Meydana Gelen Değişimler

Bütçeleme yöntemlerinden Safi Yöntem yerine Gayrisafi Yöntemin kullanılması, kamu harcamalarında görünüşte bir artışa neden olmaktadır. Bütçeleme yönteminde, elde edilen

gelirden giderler çıkarıldıktan sonra bütçeye kalan net değerın aktarılması Safi Yöntem olarak adlandırılmaktadır. Safi Yöntemin uygulanması bazı yolsuzluklara yol açtığından dolayı, bütün gider ve gelirlerin bütçede gösterildiği Gayrisafi Yönteme geçilmiştir. Bunun sonucunda üretim miktarında bir artış olmamasına rağmen, üretimin bütçede görülen parasal değerinde değişme meydana gelmektedir (Erdem vd, 2017: 67).

3.4.3.4.Kamu Hizmetlerinin Parayla Gördürülmesi

Hükümetler geçmiş dönemlerde kamu hizmetlerini aynı ve nakdi olarak gerçekleştirmekteydi. Aynı olarak gerçekleştirilen bu hizmetler kayıt altına alınmadığı için bütçede harcama olarak kayıt altına alınmamaktaydı. Zamanla yapılan hizmetlerin birçoğu nakdi olarak gerçekleştiğinden ve kayıt altına alındığından dolayı kamu harcamalarında görünüşte artış meydana gelmektedir (Tuncer ve Yüksel, 2011: 232).

Zamanla devlet tarafından gerçekleştirilen hizmetlerin para ile yapılmasıyla beraber, bu hizmetler bütçede harcama olarak kayıt altına alınmaya başlamıştır. Mal ve hizmetler için yapılan harcamaların miktar ve niteliğinde bir değişme meydana gelmediği halde, kayıt altına alındıkları için bir gider kalemi oluşmuştur. Gider kaleminin oluşmasıyla harcamalarda meydana gelen bu artış, görünüşte artış olarak kabul edilmektedir (Kalenderoğlu, 2004: 33).

3.5.Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi

Kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ele alındığında fiyatlar genel seviyesi, gelir dağılımı, üretim ve istihdam gibi unsurlar etkilenmektedir. Yatırım harcamaları büyüme üzerinde en olumlu etkiyi yaratan harcamalardır. Cari harcamalar ve transfer harcamaları ise, toplam talebi artırarak büyüme üzerinde dolaylı olarak katkı sağlamaktadır. Örneğin; devletin işsiz ve yoksul vatandaşlarına yaptığı sosyal yardımlar, vatandaşların tüketim mallarına olan talebini arttırmaktadır. Bu durum sonucunda yatırımlar da artmaktadır. Kamu harcamalarının etki ettiği bir diğer unsur ise gelir dağılımındaki adaletsizliktir. Gelir dağılımındaki adaletsizliğin önlenmesinde izlenecek yol, toplumun yüksek gelirli kesiminden alınacak vergilerin kamu harcaması yoluyla düşük gelirli kesime aktarılmasıdır. Devlet izlenen bu politika sonucunda, kamu harcamaları ile finanse ettiği hizmetlerden toplumun düşük gelirli kişiler tarafından ücretsiz faydalandırırken, işsizlere de doğrudan yardımda bulunmaktadır (Pehlivan, 2010: 81).

3.5.1. Çarpan Etkisi

Çarpan, otonom bir yatırımdaki artışın milli gelirden meydana gelen artışın ifade eden sayısal bir katsayıdır. Çarpan etkisi, kamu harcamalarının belli bir miktarda artmasıyla beraber milli gelirden meydana gelen yapılan harcamada daha fazla artış olarak tanımlanmaktadır. Kamu harcamalarındaki artış, milli geliri artırarak yeni yatırımlara da zemin hazırlamaktadır. Otonom

yatırım adı verilen bu yatırımlara örnek olarak yol, baraj, köprü yapımı vb. verilebilmektedir (Eker, 1997: 89).

Çarpan katsayısını formülle şu şekilde hesaplanmaktadır.

$KG =$ Kamu harcamaları çarpan kat sayısı

$\Delta G =$ Kamu yatırım harcamalarındaki artış

$\Delta Y =$ Toplam gelirdeki artış

$\Delta C =$ Tüketim harcamalarındaki artış

$c =$ Marjinal tüketim eğilimi

Kamu yatırımlarında meydana gelen bir birimlik artışın toplam geliri ne kadar arttıracığı şu şekilde bulunmaktadır:

$$\Delta Y = \Delta C + \Delta G$$

$$\Delta C = c \cdot \Delta Y$$

$$\Delta Y = c \cdot \Delta Y + \Delta G$$

$$\Delta Y - c \cdot \Delta Y = \Delta G$$

$$\Delta Y(1-c) = \Delta G$$

$\Delta Y = \Delta G / (1-c)$ ise $\Delta Y / \Delta G = 1 / (1-c)$ olarak bulunmaktadır.

Dolayısıyla $KG = 1 / (1-c)$ olarak formüle edilmektedir.

Formüldeki $1 / (1-c)$ kamu harcaması çarpanını ifade etmektedir. Kamu harcamaları(G), milli geliri(Y) $1 / (1-c)$ katsayısıyla çarpımı kadar arttırmaktadır. Dolayısıyla kamu harcaması çarpanının marjinal tüketim eğilimine(c) bağlı olarak değiştiğini göstermektedir. Marjinal tüketim eğiliminin(c) büyüklüğü, çarpanın etkisini de arttırmaktadır (Erdem vd, 2017: 89).

3.5.2.Dışlama etkisi

Kamu harcamalarının artışı sonucunda ortaya çıkan bir diğer etki dışlama etkisidir. Dışlama etkisi, kamu harcamalarının artması sonucunda doğrudan kişisel gelire etkisinin sonuçları ve kamu harcamalarının finansmanı borçlanma yolu ile gerçekleştirilmesi olarak iki kaynağa bağlanmaktadır. Kamu harcamalarının artması gelir düzeyini arttırdığından, para talebini de arttırmaktadır. Para talebindeki artış, faiz oranlarını da yükseltmektedir. Kamu harcamalarının borçlanma yolu ile finanse edilmesi sonucunda ortaya çıkan faiz oranlarındaki bu artış, özel yatırım harcamalarının azalmasına dolayısıyla ekonomiden dışlanmasına yol açmaktadır (Tuncer ve Yüksel, 2011: 255).

3.5.3.Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Uzun Dönem Etkisi

Bir toplumun refah artışı ekonomik büyümeye bağlıdır. Ekonomik büyümeye gerçekleşmeden refah düzeyinin artması mümkün değildir. Bir ekonomideki büyüme hızını çok küçük bir oranda etkileyen bir politikanın, uzun dönemde büyüme oranını artırıcı etkisi daha

yüksektir. İktisatçılar büyümenin nedenini, fiziksel ve beşeri sermaye birikimi ile yenilik faaliyetleri sonucu ortaya çıkan teknolojik ilerlemeye bağlamaktadır (Tuncer ve Yüksel, 2011: 262).

Kamu harcamaları ile büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen önemli modellerden biri Robert Barro tarafından geliştirilmiştir. Barro'nun bu modelinde sermaye ve emek kamu yatırımları sonucunda sağlanan kamusal mal ve hizmetler tarafından gerçekleştirilmektedir. Kamusal mal ve hizmetler özel sermayeyi tamamlayıcı mal ve hizmetlerdir. Barro'ya göre özel sektör kamusal mal ve hizmetin miktarını kontrol edemez, fakat kamusal hizmetin sağladığı pozitif dışsallıklardan yararlanmaktadır. Hükümet gerçekleştirdiği kamusal mal ve hizmetlerinin finansmanını vergilerle sağlamaktadır. Vergi oranları özel sektör sermayesinde azaltıcı etki yaratmaktadır. Barro'nun modeline göre kamusal mal ve hizmetler, özel sektörün ürettiği mal ve hizmetleri tamamlayarak büyüme arttırmaktadır. Ancak verginin varlığı, özel sektör üzerinde olumsuz etki yarattığından dolayı büyüme de olumsuz etkilenmektedir. (Barro:1990,103-125).

Hükümetlerin yapmış olduğu eğitim, sağlık ve altyapı gibi harcamaların ekonomik büyüme katkısı uzun dönemde ve dolaylı yoldan ülkenin ekonomik gelişmesini pozitif yönde etkileyebilmektedir. Eğitim harcamaları, beşeri sermayenin en önemli kalemi olarak görülmektedir. Çünkü iyi bir eğitim sistemi hem bireysel hem de toplumsal fayda sağlayarak fırsat eşitliğini ve gelir dağılımında adaleti pozitif yönde etkilemektedir. Eğitim harcamaları, pozitif dışsallık yarattığı ve beşeri sermaye oluşumuna yol açtığı için önemli bir harcama kalemi olarak görülmektedir. Fakat yapılan çalışmalar sonucunda eğitim harcamalarının büyüme etkisiyle ilgili net bir sonuca ulaşılmamaktadır (Tuncer ve Yüksel, 2011: 270).

Sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde etkisi uzun dönemde çok yönlü olarak açıklanmaktadır. Yapılan çalışmalar sonucunda gelişmekte olan ülkelerde sağlık sorunlarının artması, işgücünde oldukça ciddi azalışlara neden olmaktadır. Sağlık sorunlarının az olduğu bir toplumda işgücünün verimliliği artış göstererek, işgücü kaybı azalmaktadır. Ayrıca artan sağlık harcamaları, bireylerin yaşam süresini ve beklentisini artırmakla beraber, özel sermaye birikimi kararlarını pozitif etkileyerek ekonomik büyüme artırma potansiyeline sahiptir (Kar ve Taban, 2003: 153-154).

3.5.4.Kamu Harcamalarının Verimliliği ve Etkinliği

Verimlilik kavramı, kaynakların ne kadar iyi kullanıldığını ifade eden kavram olarak tanımlanmaktadır. Bir işletmede kullanılan kaynakların uygun değer düzeyini bulabilmek için, kullanılan ürünler arasında oransal bir ilişkinin kurulması gerekmektedir. Verimliliğin

gerçekleşebilmesi için, kullanılan girdi miktarının çıktı miktarından daha az olması gerekmektedir (Arslan, 2002: 78).

Kamu harcamaları nitelikleri bakımından sosyal fayda sağlayan harcamalardır. Savunma, güvenlik, adalet gibi sadece kamu sektörü tarafından sağlanan hizmetlerden elde edilen bireysel faydanın hesaplanması güçtür. Fakat eğitim ve sağlık harcamaları, kamu sektörü ve özel sektör tarafından gerçekleştirildiğinden dolayı bu harcamaların faydası somut olarak ifade edilebilmektedir. Bu nedenle kamu harcamalarının verimliliğinin parasal olarak ölçülmesi ve ifade edilmesi güçtür. (Arslan, 2002: 86).

Kamu harcamalarındaki artışın nedeni, emeğin verimliliğinin artış hızı sanayi sektörüne göre daha yüksek olmasına bağlanmaktadır. Eğitim, sağlık gibi kamu hizmetlerinde makine kullanımı daha az olduğundan dolayı, sanayi sektöründe birim başına üretim maliyeti daha yüksek olmaktadır. Bundan dolayı kamu harcamalarında artış meydana gelmektedir (Bulutoğlu, 1977: 195).

Kamu harcamalarının verimliliğinin ölçülmesindeki zorluklardan dolayı verimlilik yerine daha geniş kapsamlı etkinlik kavramı kullanılmaktadır. Kamu harcamalarında etkinliğin verimlilikten farklı olmasının nedeni daha çok amaç ve hedeflerle ilgili olmasıdır. Etkinliğin gerçekleşmiş olması için söz konusu faaliyetlerdeki işletmenin, plan, program, amaç ve hedeflerine en iyi şekilde yaklaşmış olması gerekmektedir. Kamu harcamalarında verimlilik miktar olarak ölçmede yararlı olurken, etkinlik bütün kamu hizmetlerini kapsamaktadır (Arslan, 2002: 80).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.1.Literatür Taraması

Çalışmanın bu kısmında kamu harcamaları ekonomik büyüme ilişkisi üzerinde yapılan çalışmalar derlenmiştir. Bu çalışmada literatür taramasında yer alan çalışmalardan farklı olarak G20 ülkelerinin 1995-2018 yılları arasında eğitim, sağlık, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Literatür taramasında elde ettiğimiz bulgulara göre birçok çalışma OECD Ülkeleri ve Türkiye örneği üzerinde gerçekleştirilmiştir. Eşbütünleşme testleri ve Panel Nedensellik testlerinin uygulanması çalışmanın literatürdeki diğer çalışmalarla benzerlik göstermektedir. Bu çalışmanın literatürdeki birçok çalışmayla benzerliği kamu harcamalarıyla ekonomik büyüme arasında eşbütünleşik ilişki bulunmuştur.

Barro (1991), yılında yapmış olduğu çalışmada, 1960-1985 yılları arasında 98 ülkenin kamu yatırım harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. Kamu yatırım harcamalarının ekonomik büyümeye olumlu bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Oxley (1994), yılında İngiltere’de yaptığı çalışmada, 1870-1913 yılları arasında kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru tek yönlü Granger nedensellik ilişkisi vardır sonucuna ulaşmıştır.

Agel vd. (1998), OECD ülkelerinde 1970-1995 yılları arasında yapmış oldukları çalışmada, nokta analizi kullanarak ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre kamu sektörünün büyüme etkisi istatistiksel olarak önemsiz bulunarak kamu harcamalarıyla ekonomik büyüme arasında bir ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır.

Uzay (2002), Türkiye’de 1971-1999 yılları arasında En küçük kareler yöntemi uygulanarak yapılan çalışmada, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın sonucundaki bulgulara göre kamu harcamaları ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir.

Fan ve Rao (2003), yapılan çalışmanın amacı 43 gelişmekte olan ülkenin 1980-1998 yılları arasında kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini belirlemektir. Ülkeleri bölgelere göre ayırarak uygulanan yapısal uyum programına göre Afrika ülkeleri tarım, eğitim, altyapı, Asya ülkeleri tarım ve sağlık harcamaları, Latin Amerika ülkeleri ise eğitim ve altyapı harcamalarına ağırlık vermiştir. Afrika’da tarım ve sağlık harcamaları Asya’da tarım, eğitim ve savunma harcamaları büyümeyi olumlu yönde etkilerken, Latin Amerika’da sağlık

dışındaki tüm kamu harcamaları istatistiksel olarak önemsizdir. Yapısal uyum programları Asya ve Latin Amerika’da büyümeyi teşvik ederken Afrika ülkelerinde etkili olmamıştır. Bu çalışmanın sonucuna göre; ilk olarak sektörler arasında yeniden dağıtım yoluyla devlet harcamalarının etkinliği artırılmalıdır. İkincisi hükümetlerin verimsiz sektörlerdeki harcamaları azaltılmalıdır. Üçüncüsü ise; tüm bölgelerdeki özellikle üretimi ve tarımsal yatırımları arttırıcı kırsal alanlarda geçim kaynağı olan tarım harcamaları arttırılmalıdır.

Kar ve Taban (2003), Türkiye’de 1971-2000 yıllarını kapsayan çalışmada, Eş bütünlüşme analizi kullanılmıştır. Eğitim ve sosyal güvenlik harcamalarının ekonomik büyümeye etkisinin pozitif, sağlık harcamalarının negatif, altyapı harcamalarının ise istatistiksel olarak anlamsız etkisi saptanmıştır.

Sarı (2003), Türkiye’de 1987-2000 yılları arasında Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Granger eşbütünlüşme ve nedensellik analizleri sonucuna göre, Türkiye’de gelirin harcamalara neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Giray (2004), Türkiye’de yapılan 1980-2000 yıllarını kapsayan çalışmada, Literatür taraması yapılarak savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki arz ve talep yönlü yaklaşımlarla incelenmiştir. Arz yanlı yaklaşımda savunma harcamalarının büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşırken, talep yanlı yaklaşımda ise negatif etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Gökbunar ve Yanıkkaya (2004), Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, 1980-1997 yıllarını kapsayan çalışmada, Regrasyon yöntemi uygulanarak savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Savunma harcamaları, gelişmekte olan ülkeleri olumlu yönde etkilerken, gelişmiş ülkeleri olumsuz yönde etkilemektedir sonucuna ulaşılmıştır.

Arısoy (2005), Türkiye’de 1950-2003 yılları arasında yapılan çalışmada nedensellik, E-eşbütünlüşme, hata düzeltme modelleri kullanılarak, ekonomik büyümeden, cari, yatırım, transfer ve transfer dışı harcamalar gibi kamu harcamalarının unsurlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Uzun dönemde ekonomik büyümenin kamu harcamalarını arttıracağı görüşünü ileri süren Wagner yasası da desteklenmiştir.

Bagdigen ve Beşer (2005), Türkiye’de 1950-2005 yılları arasında yapılan çalışmada Granger, Hsiao, Toda ve Yamamoto nedensellik ilişkileri incelenmiştir. Sonuç olarak

uygulanan modellerin hiç birinde ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasında Wagner yasasını destekleyen bir nedensellik ilişkisi bulunmamıştır.

Işık ve Alagöz (2005), Türkiye 1985-2003 yıllarını kapsayan çalışmada Eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri kullanılmıştır. Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenirken, eş bütünleşme analizinde değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin bulgusuna ulaşılmıştır. Granger nedensellik testinde ise bazı modellerde tek yönlü, bazı modellerde çift yönlü ilişkiler bulunmuştur.

Altay ve Altın (2008), Türkiye’de 1980-2005 yılları arasında yapılan çalışmada, en küçük kareler yöntemi kullanılarak kamu harcamalarının ekonomik sınıflandırılma ölçütlerinden; cari, transfer ve yatırım harcamalarının ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği belirlenmiştir. Kamu harcamalarının kısa dönemde yatırımları olumlu etkilediği, uzun dönemde ise yatırımlar üzerinde dışlama etkisi yarattığı gözlemlenmiştir.

Oktayer ve Susam (2008), Türkiye’de 1970-2005 yıllarını kapsayan çalışmada, En küçük kareler yöntemi kullanılarak kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Kamu harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi anlamlı çıkmazken, kamusal yatırım harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisi olduğu saptanmıştır.

Alexiou (2009), yılında yapılan çalışmada 1995-2005 yıllarını kapsayan Güneydoğu Avrupa’daki 7 geçiş ekonomisi ülkelerinde panel veri analizi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre hükümet harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde olumlu ve önemli bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Başar vd. (2009), Türkiye’de 1975-2005 yıllarını kapsayan çalışmada, Sınır testi yaklaşımı uygulanarak kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Wagner yaklaşımının incelenen dönem itibarıyla Türkiye ekonomisi için geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Aytaç ve Güran (2010), Türkiye’de 1987-2005 yılları arasında Nedensellik ve Var analizi kullanılarak yapılan çalışmada, ekonomik büyümeden cari harcamalara ve toplam harcamalara doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Ekonomik büyümeden yatırım ve transfer harcamaları arasında ise bir ilişki bulunmamıştır. Çalışmanın sonucunda elde edilen bulgulara göre, ekonomik büyümenin kamu harcamalarını arttıracığı sonucuna varılmıştır.

Heo (2010), ABD’de 1954-2005 yıllarını kapsayan çalışmada, Feder Ram modeli ve Solow modeli uygulanarak, Kamu harcamaları Ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. ABD’de belirlenen dönemlerde savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde etkisi bulunamamıştır.

Tan vd. (2010), Türkiye’de 1969-2003 yılları arasında yapılan çalışmada Var modellerinin Wald testi uygulanarak kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda, altyapı harcamalarıyla GSYH arasında nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Eğitim harcamalarıyla GSYH arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Sağlık harcamaları ve GSYH arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Altunç (2011), Türkiye’de 1960-2009 yılları arasında, ARDL sınır testi VAR Granger Nedensellik/Blok Dışsallık Testi uygulanan çalışmada Ampirik bulgular kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında Wagner yasasını destekleyen kanıtlar sunmuştur. Fakat ekonomik ölçütüne göre sınıflandırılan kamu harcamalarının bileşenlerinin analize dâhil edilmesi durumunda nedenselliğin yönünün değiştiği saptanmıştır.

Facchini ve Melki (2011), Fransa’da yapılan çalışma, 1971-2008 yıllarını kapsamaktadır. Zaman serileri analizi kullanılan çalışmada, kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ters U şeklinde bir ilişki bulunmuştur.

Gül ve Yavuz (2011), Türkiye’de 1963-2008 yıllarını kapsayan çalışmada, Birim Kök Testi, Eş bütünleşme Testi ve Granger Nedensellik Testi uygulanmıştır. Ekonomik büyüme ile cari, yatırım ve transfer harcamaları arasındaki ilişki incelenmiştir. Ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasında eş bütünleşme ilişkisinin olduğu görülürken, Granger nedensellik testine göre; ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru bir nedensellik ilişkisi bulunamayıp, bütün olarak tek yönlü bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır.

Kanca (2011), Türkiye’de yapılan 1980-2008 yıllarını kapsayan çalışmada Nedensellik testi uygulanarak, Kamu harcamaları Ekonomik büyüme arasındaki ilişki Wagner ve Keynes hipotezleri kullanılarak incelenmiştir. Kısa dönemde kamu harcamalarından GSMH’ya doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmuşken, uzun dönemde ise tam tersi bir ilişki bulunmuştur.

Yasin (2011), yapılan çalışmada kamu harcamalarıyla ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Panel veri seti kullanılarak 1987-1997 yılları arasında sahra altı Afrika ülkeleri incelenmiştir. Sabit ve rastgele tahmin teknikleri uygulanmıştır. Elde edilen sonuca

göre kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde olumlu yönde etkisi olduğu bulunmuştur.

Yüksel ve Songur (2011), Türkiye’de yapılan çalışmada, 1980-2010 yılları arasında Engle-Granger Eş bütünleşme testi ve Granger nedensellik testi uygulanarak, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmadaki bulgulara göre, borç faiz ödemeleri dışında diğer tüm değişkenlerin ekonomik büyüme ile arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu ve cari harcamalar ile toplam kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ağayev (2012), 10 Eski Sovyetler Birliği ülkelerini kapsayan, 1995-2009 yılları arasında yapılan çalışmada eski Sovyetler Birliği ülkelerinde Wagner yasasının geçerli olup olmadığı panel eşbütünleşme analizi kullanılarak, ekonomik büyüme kamu harcamaları arasındaki değişkenlerin koentegre olduğu belirlenmiştir. İki aşamalı En Küçük Kareler yöntemine dayanan panel nedensellik ve hata düzeltme modeline dayanan geleneksel Granger nedensellik sınamaları nedensellik ilişkisinde ise ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru tek yönlü bir ilişki bulunarak Wagner yasasının geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.

Siraj (2012), ylında yapılan çalışmada Etiyopya’nın 1975-2010 yılları arasında hükümet harcamalarının ekonomik büyümedeki rolü incelenmiştir. Çalışmada hem tanımlayıcı hem de ekonometrik analizler kullanılmıştır. Ekonometrik analizde Ram’ın 1986 modeli benimsenerek fiziksel yatırım ve beşeri sermayeye yönelik kamu harcamalarının ekonomik büyümeye olumlu katkıları olduğu, tüketime yönelik harcamaların ise büyümeyi olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Yıldız ve Sarısoy (2012), OECD Ülkelerinde 1980-2010 yılları arasında Panel veri analizi kullanılarak kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda hem Keynes’in görüşü hem de Wagner’in görüşüne göre, OECD ülkelerinde belirlenen dönemde her iki görüşün de geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Abu-Bader ve Abu-Qarn (2013), tarafından yapılan çalışmada Mısır, İsrail ve Suriye için 30 yıllık veriler kullanılarak çok değişkenli eş bütünleşme ve varyans ayrıştırma teknikleri kullanılmıştır. Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik test edilirken, iki değişken arasında uzun dönemde negatif ilişki bulunmuş ve hükümet harcamaları ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Bununla beraber devletin askeri harcamalarının ekonomik büyümeyi tüm ülkeler için olumsuz etkilediği, sivil

hükümet harcamalarının ise İsrail ve Mısır'da ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Akçacı (2013), 1998-2012 yılları arasında yapmış olduğu gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri kapsayan çalışmada, Toda Yamamoto nedensellik testini kullanarak bir kamu harcaması olan eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Eğitim harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Okoro (2013), bu çalışmada 1980-2011 yılları arasında Nijerya'da ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki ilişki incelenmiştir. Zaman serisi kullanılarak en küçük kareler yöntemi kullanılmıştır. Granger nedensellik testi ile Johansen eş bütünleşme testi ve hata düzeltme testleri sonucuna göre uzun dönemde Nijerya'da kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında dengeli bir ilişki bulunmuştur.

Akar (2014), Türkiye'de 2004-2013 yılları arasında yaptığı çalışmada, eşbütünleşme ve vektör hata düzeltme yöntemleri kullanılarak, sağlık harcamaların nispi fiyatı ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki bulunurken, kısa dönemde anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Boussalem vd. (2014), Cezayir'de 1974-2014 yılları arasında kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Zaman serileri eş bütünleşme ve nedensellik testleri uygulanmıştır. Sağlık harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Ekpong (2014), yılında yapılan çalışmada Nijerya'daki kamu altyapı harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi incelenmiştir. 1970-2010 yılları arasında zaman serisi analizi kullanılarak Johansen eş bütünleşme ve en küçük kareler yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre uzun dönemde altyapı harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki devletin uygulayacağı politikalara göre değişkenlik göstermektedir.

Farzanegan (2014), İran'da 1959-2007 yılları arasında savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Granger nedensellik sonuçlarına göre askeri harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Askeri bütçede artan şoklara gelir artışının tepkisi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır sonucuna ulaşılmıştır.

Kabaklarlı ve Er (2014), Türkiye'de 1930-2012 yıllarını kapsayan çalışmada Sınır testi yaklaşımı kullanılarak kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir.

Kısa dönemde ekonomik büyümedeki artış kamu harcamalarında azalışa neden olmuştur, uzun dönemde ise kamu harcamalarının gelir esnekliği sıfırdan büyük çıkmıştır ve Wagner Yasası Musgrave modeline göre anlamlı sonuç doğurmuştur.

Pamuk ve Bektaş (2014), çalışmada, Türkiye’de 1998-2013 yılları arasında eğitim harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Geleneksel Birim Kök Testleri, Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Sınır Testi yaklaşımı ve Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, iki değişken arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Uygulanan Granger nedensellik testi sonucuna göre GSYİH’den eğitim harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Selim, Purtaş ve Uysal (2014), 2000-2011 yılları arasında G20 ülkelerinde eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Panel eş-bütünleşme ve hata düzeltme modeli uygulanan çalışma sonucunda, eğitim harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun ve kısa dönemde pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Ulucak ve Ulucak (2014), Türkiye’de 1950-2011 yıllarını kapsayan çalışmada, Hacker Hatemi J bootstrap nedensellik analizi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ampirik olarak bir nedensellik ilişkisi bulunmamıştır.

Esen ve Bayrak (2015), Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan ülkelerini inceleyen çalışma, 1990-2012 yıllarını kapsamaktadır. Birim kök, eş bütünleşme ve nedensellik testleri uygulanarak, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Bakkal (2016), Türkiye’de 1980-2013 yılları arasında yapılan çalışmada FMOLS yöntemi kullanılarak kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında ki ilişki incelenmiştir. Kamu kesiminin uygulamalarının geliştirilmesi sonucunda kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde olumlu etki yaratacağı sonucuna varılmıştır.

Başar vd. (2016), Türkiye’de 1998-2016 yılları arasında sağlık harcamaları ve eğitim harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, ARDL Sınır Testi uygulanarak analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre uzun dönemde eğitim harcamaları ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşılrken, sağlık harcamalarındaki bir artış ekonomik büyümeyi aynı yönde etkilemektedir sonucuna ulaşılmıştır.

Demir ve Aktan (2016), 1972-2015 yılları arasında Dünya Bankasından alınan verilerle yapılan çalışmada, kamu harcamaları ile kişi başına GSYH arasında dengeli bir ilişki tespit

edilmiştir. Uzun dönemde kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği tespit edilmiştir.

Diler (2016), Türkiye’de yapılan çalışmada, 1998-2010 yılları arasında ARDL ve Toda Yamamoto nedensellik testi uygulanmıştır. Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Yalçınkaya ve Kaya (2016), 1992-2014 yılları arasında gelişmiş G-9 ve gelişmekte olan G-10 olarak gruplandırılan G-20 ülkeleri üzerinde verimlilik temelinde incelenmiştir. Yeni nesil panel veri analizi uygulanan çalışma sonucunda, inceleme döneminde eğitim ile verimlilik arasındaki ilişkilerin G-9 grubunda daha yüksek olduğu, buna karşılık G-10 grubunda daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmanın sonucunda, 1992-2014 yılları arasında G-10 ve G-9 grubunda yer alan ülkelerin, uzun dönemli ekonomik büyümenin eğitim harcamaları üzerinde hem nicelik hem de nitelik bakımından önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ahmed ve Javed (2017), Pakistan’da 1980-2016 yılları arasında yapılan Johansen eşbütünleşme analizi kullanılan çalışmada; doğrudan yabancı yatırım harcamaları, sağlık harcamaları, ulaştırma ve iletişim harcamalarının uzun dönemde ekonomik büyümeyle olumsuz bir ilişkisi olduğu bulunmuştur. Özel yatırım olarak eğitim ve konut harcamaları ile ekonomik büyüme arasında ise pozitif ilişki bulunmuştur.

Çalışkan vd. (2017), 1998-2014 yılları arasında Türkiye’de, eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki Toda-Yamamoto nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre Türkiye’de teorik beklentilerden farklı olarak, eğitim harcamaları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir nedensellik ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

İdris ve Bakar (2017), Nijerya’da yapılan 1975-2015 yıllarını kapsayan çalışmada, ARDL Modeli uygulanmıştır. Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Tuğcu ve Gülşen (2017), Türkiye’de 1980-2014 yılları arasında yapılan çalışmada, Asimetrik Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model (NARDL) testi kullanılarak kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında asimetrik bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tülümce ve Yayla (2017), Türkiye’de 1988-2016 döneminde ekonomik büyüme ve kamu harcamaları arasındaki ilişki, VAR ve Granger nedensellik analizleri kullanılarak

incelenmiştir. VAR analizinden elde edilen bulgulara göre, cari ve transfer harcamaları ile büyüme, savunma ve sosyal güvenlik harcamaları ile büyüme arasında ilişki bulunmuştur. Granger nedensellik testi sonuçları ekonomik sınıflandırma için Keynesyen yaklaşımı, fonksiyonel sınıflandırma ise Wagner kanunu desteklemektedir. Sonuç olarak kamu harcamalarının ekonomik sınıflandırmasında yer alan cari harcamalardan büyüme, fonksiyonel sınıflandırma kapsamında ise büyümeden eğitim harcamalarına doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Tülümce ve Zeren (2017), Türkiye’de 1975-2014 yıllarını kapsayan çalışmada, Hacker-Hatemi J ve Asimetrik Nedensellik Testi uygulanarak kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmadaki bulguların sonucunda toplam kamu harcamaları ile transfer harcamaları ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Ayrıca toplam kamu harcamaları ile transfer harcamaları ile ilgili bulgular Keynes ve Wagner hipotezlerini destekler niteliktedir.

Babatunde (2018), Nijerya’da 1980-2016 yılları arasında yapılan çalışmada En küçük kareler yöntemi kullanılarak, kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Eğitim, sağlık, altyapı harcamaları gibi kamu harcamalarının ekonomik büyümeyle arasında önemli bir ilişki bulunmuştur.

Demirtaş ve Aksel (2018), Türkiye’de yapılan çalışmada, 2004-2010 yılları arasında Panel veri analizi kullanılarak, kamu harcamalarının bölgesel kalkınma üzerindeki etkisi incelenmiştir. Eğitim ve ulaştırma harcamaları başta olmak üzere, kamu harcamaları bölgesel kalkınmayı pozitif yönde etkilemektedir sonucuna ulaşılmıştır.

Kabaklarlı vd. (2018), 17 OECD ülkesi ve Rusya’yı içeren 1995-2015 yılları arasında yapılan çalışmada Panel eş bütünleşme ve Ortak ilişkili etkiler analizi uygulanmıştır. Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Ulaştırma altyapı harcamaları ile ekonomik büyüme arasında olumlu ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Karhan (2018), BRICS ‘e üye ülkeler ve Türkiye üzerinde 1989-2017 yıllarını kapsayan çalışmada, Panel nedensellik testi uygulanarak Ekonomik büyüme ile Kamu harcamaları arasındaki ilişki incelenmiştir. Kısa dönemde ekonomik büyümeden de kamu harcamalarına doğru nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Uzun dönemde ise hem kamu harcamalarından ekonomik büyüme, hem de ekonomik büyümeden de kamu harcamalarına doğru nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Kouassi (2018), yapılan çalışmada kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki teorik ve ampirik literatürü eleştirel olarak analiz edilmiştir. Bu çalışmada Keynes'in kamu harcamaları yoluyla devletin müdahalesi ve Wagner'in kamu harcamaları ve ekonomik büyüme analizi arasındaki artış ilişkisi incelenmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde yapılan çalışmada, çalışmaların bir kısmı Wagner yasasını doğrularken, bir kısmı Keynesyen varsayımı doğrulamıştır. Bir kısmı ise hem Wagner hem de Keynesyen varsayımı reddetmiştir.

Yıldız ve Yıldız (2018), 47 Avrupa ülkesi ve merkez Asya ülkelerini kapsayan çalışmada 1996-2014 yılları arasında Driscoll-Kraay Standart Hatalar tahmincisi ve İki Aşamalı Sistem GMM yöntemi kullanılarak, sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Analizlerin bulgularına göre, sağlık harcamaları ekonomik büyümeyi istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkilemektedir sonucuna ulaşılmıştır.

Akcan (2019), Türkiye'de 1982-2017 yılları arasında yapılan çalışmada Dickey Fuller Birim Kök Testi ve ARDL sınır testi kullanılarak yatırım harcamaları ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu görülürken, askeri harcamalar negatif etkiye sahip olmakla beraber istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Balaev (2019), ylında yapılan çalışmada Rusya'nın GSYİH büyümesinin genel hükümet harcamalarına nasıl etki ettiği incelenmiştir. Çalışmada 2000-2017 yılları arasında VAR analizi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, ulusal ekonomi, eğitim, sağlık gibi harcamaların ekonomik büyümeyi arttırdığı, milli savunma, sosyal politika gibi harcamaların ise ekonomik büyüme oranında azalışa neden olduğuna ulaşılmıştır.

Çevik ve Bektaş (2019), 1968-2017 Yılları arasında Türkiye'de savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmektedir. Analizde ilgili değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli Breitung ve Candelon (2006) nedensellik testi kullanılarak incelenmiştir. Sonuca olarak Türkiye ekonomisinde savunma harcamalarından ekonomik büyümeye yönelik tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Etki-tepki analizi sonuçları savunma harcamalarındaki beklenmedik bir artışa GSYİH'nin vermiş olduğu tepkinin uzun dönemde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olarak bulunmuştur.

Javid (2019), Pakistan'da yapılan 1972-2015 yıllarını kapsayan çalışmada FMOLS Nedensellik testi uygulanmıştır. Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada, kamu sektörü tarafından yapılan alt yapı yatırımlarının ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Gökırmak (2019), ABD’de yapılan 1960-2013 yıllarını kapsayan çalışmada, Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model (ARDL) testi uygulanmıştır. Ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki ilişki incelenmiştir. Kamu yatırımları ile GSYİH arasında doğrusal bir ilişki bulunmuştur.

Kamacı ve Kılıç (2019), 17 OECD ülkesi arasında yapılan çalışmada 1996-2015 yılları arasında Nedensellik testi uygulanarak kamu harcamalarının ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki ilişki incelenmiştir. Kamu harcamaları, işsizlik ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Ayrıca Wagner ve Keynes hipotezleri de çıkan bu sonuçtan dolayı doğrulanmıştır.

Karış (2019), Türkiye’de 2003-2018 yılları arasında eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki Engle - Granger Eşbütünleşme testi ve hata düzeltme modeline dayalı nedensellik analizi kullanılarak incelenmiştir. Eşbütünleşme analizinin sonuçlarına göre iki değişken arasında en az bir eşbütünleşme vektörünün olduğu tespit edilmiştir. Nedensellik analizi sonucunda ise ekonomik büyümenin kısa ve uzun dönemde eğitim harcamalarının nedeni olmadığı tespit edilmiştir. Türkiye’de eğitim harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etki yaratmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tekbaş (2019), Türkiye’de 1990-2017 yılları arasında yapılan çalışmada Georgy-Hansen Eşbütünleşme analizi ile ARDL sınır testi uygulanarak kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda uzun ve kısa dönemde kamu harcamalarının, 2007’de yaşanan kırılganın GSYH üzerindeki etkisinin negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Ayrıca kısa dönemde kamu harcamalarından GSYH doğru nedensellik olmadığı, kamu harcamasından GSYH’e doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

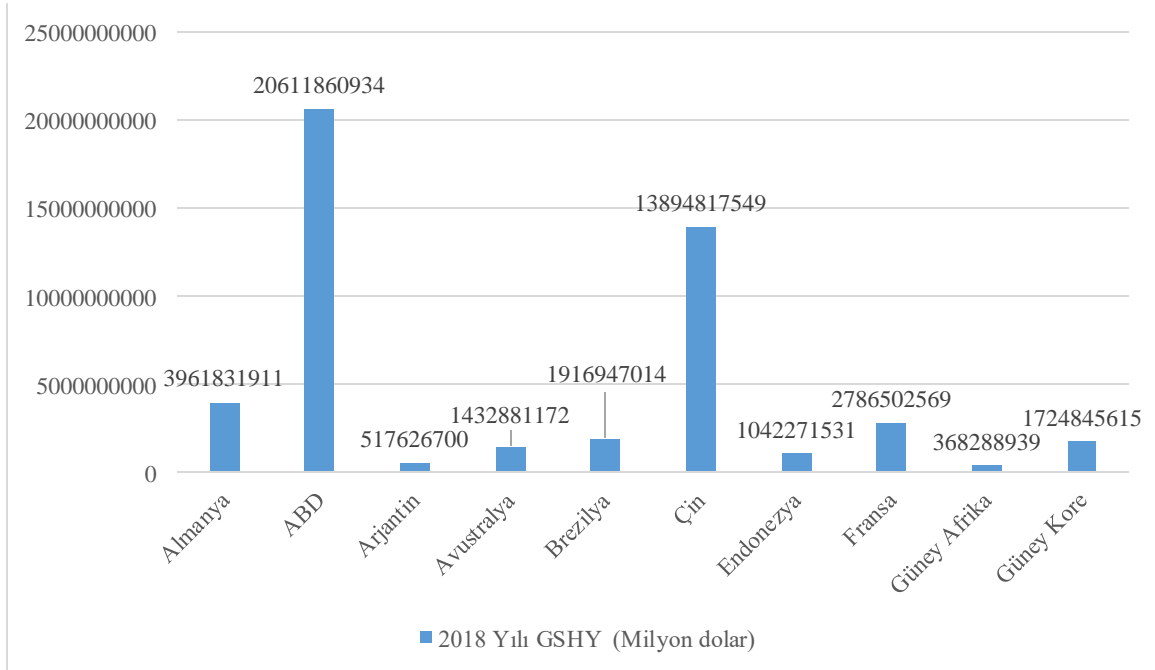
Çelik (2020), G20 ülkelerinde 2000-2016 yılları arasında, sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel veri yöntemiyle incelenmiştir. Dumitrescu-Hurlin (2012) Panel Nedensellik testi sonucuna göre; ekonomik büyümeden sağlık harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Uzun dönemli eşbütünleşme katsayıları sonuçlarında ise kişi başına düşen sağlık harcamalarındaki artışların, ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve istatistiki olarak anlamlı etkisi bulunmuştur. Bu sonuca göre, kişi başına sağlık harcamalarındaki %1’lik artış, uzun dönemde ekonomik büyüme rakamlarını %0.81 oranında artırmaktadır.

Köse vd. (2021), 2000-2017 yılları arasında G-20 ülkelerinde sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki panel ARDL testi ile analiz edilmiştir. Analizin sonucuna göre sağlık harcamaları, özel sağlık harcamaları ve yapılan kişisel sağlık harcamaları değişkenleri arasındaki ilişki hem uzun hem de kısa dönemde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Uzun dönemde sağlık harcamalarındaki %1'lik artış ekonomik büyümeyi % 0,8 oranında arttırmakta iken, özel sağlık harcamalarındaki %1'lik artış ekonomik büyümeyi %0,6 oranında azalmasına neden olmaktadır. Uzun dönemde yapılan kişisel sağlık harcamalarındaki %1'lik artış ekonomik büyümeyi %0,7 oranında arttırmaktadır sonucuna ulaşılmıştır.

Yıldırım (2021), 2000-2017 yılları arasında G20 ülkelerinde ekonomik büyüme ile sağlık harcamaları arasındaki ilişki incelenmiştir. Westerlund eşbütünleşme testi ve Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik yöntemi kullanılmıştır. Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik testi sonuçlarına göre ekonomik büyüme ile sağlık harcamaları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

4.2. Veri Seti ve Yöntem

Çalışmanın bu bölümünde kullanılacak olan ekonometrik yöntem ve veri seti hakkında bilgi verilmiştir. Devam eden başlıklarda da analizden elde edilen bulgulara yer verilerek sonuçlar yorumlanmıştır.

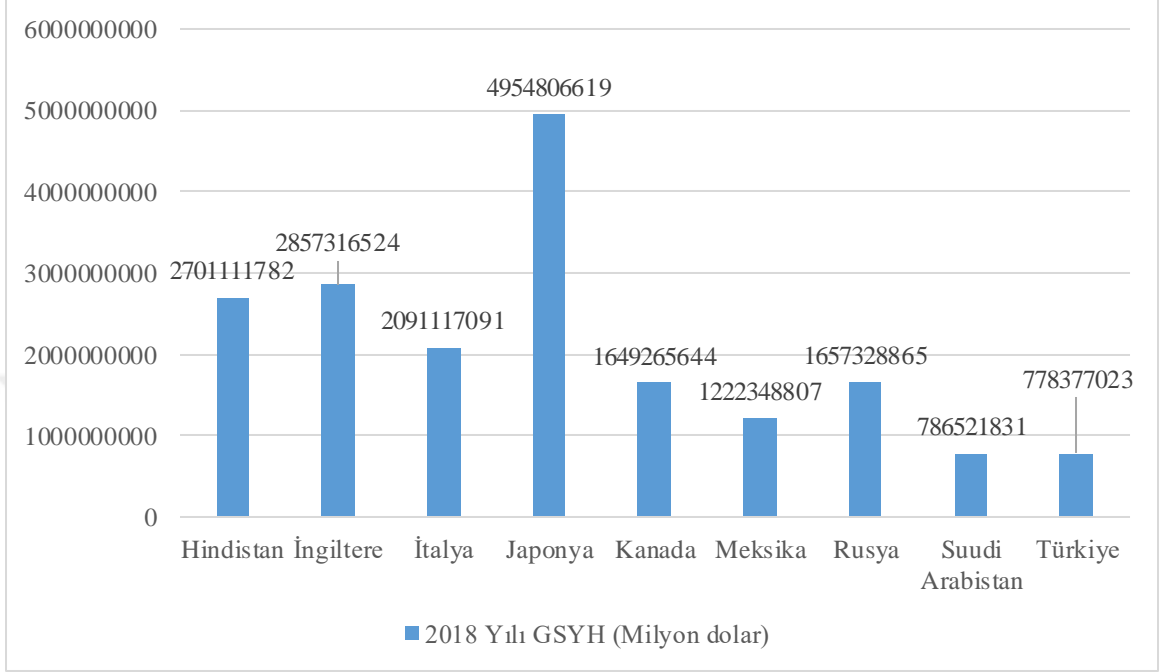

Şekil 2. 2018 Yılı GSYİH (Milyon Dolar)

Kaynak: <https://databank.worldbank.org>

Erişim Tarihi: 15.08.2021

şekil 2’de G20 ülkelerinden, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Arjantin, Avustralya, Brezilya, Çin, Endonezya, Fransa, Güney Afrika, Güney Kore’nin 2018 yılına ait GSYİH tutarları gösterilmektedir.

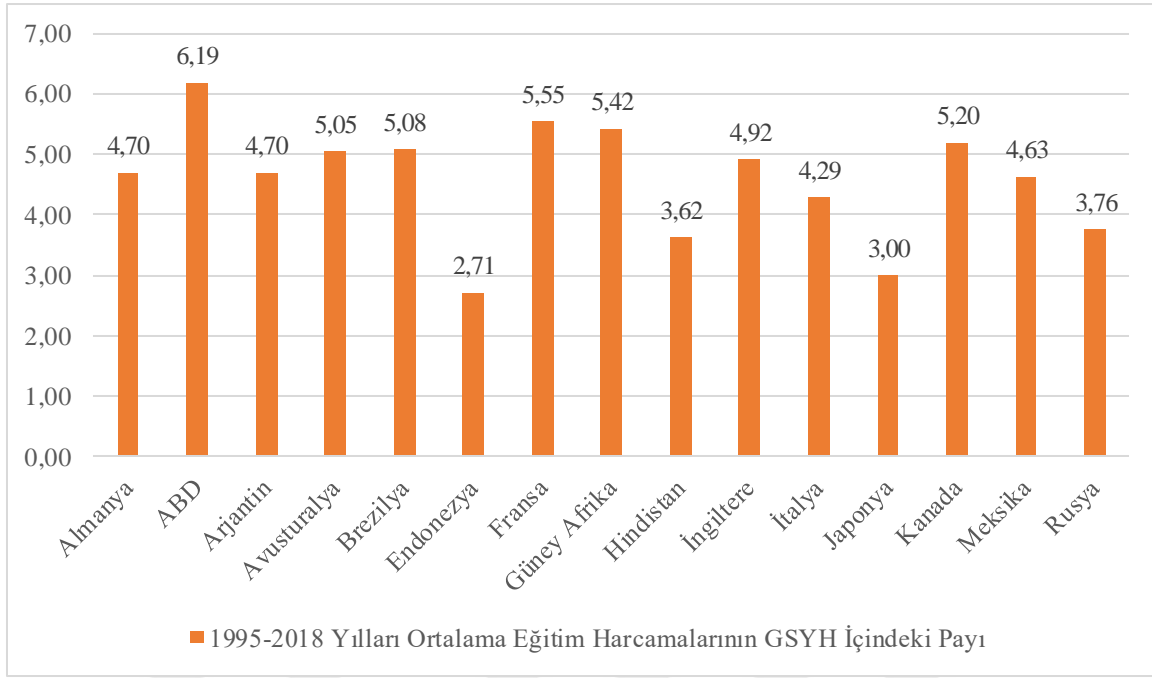
şekil 3. 2018 Yılı GSYİH (Milyon Dolar)- Devam

Kaynak: <https://databank.worldbank.org>

Erişim Tarihi: 15.08.2021

şekil 3’te G20 ülkelerinden, Hindistan, İngiltere, İtalya, Japonya, Kanada, Meksika, Rusya, Suudi Arabistan, Türkiye’nin 2018 yılına ait GSYİH tutarları gösterilmektedir. En yüksek GSYİH tutarına sahip olan ülke sırasıyla Amerika Birleşik Devletleri, Çin, Japonya, Almanya, İngiltere, Fransa, Hindistan, İtalya yer almaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri’nin GSYİH tutarının yüksek olmasının en büyük nedenleri arasında brüt sermaye oluşumunun artması, sanayi sektörünün gelişmesi ve ithalatın artması gösterilmektedir. Çin’in GSYİH tutarının yüksek olmasının en büyük nedenleri arasında brüt sermaye oluşumunun artması, sanayi sektörünün gelişmesi ve ithalatın artması gösterilmektedir. Japonya’nın GSYİH tutarının yüksek olmasının en büyük nedeni teknoloji, sanayi sektörünün gelişmesi ve buna bağlı olarak ithalat ve ihracat artışıdır. Almanya’nın GSYİH tutarının yüksek olmasının en büyük nedeni sanayi sektörünün gelişmesi ve buna bağlı olarak ihracat artışı gösterilmektedir.

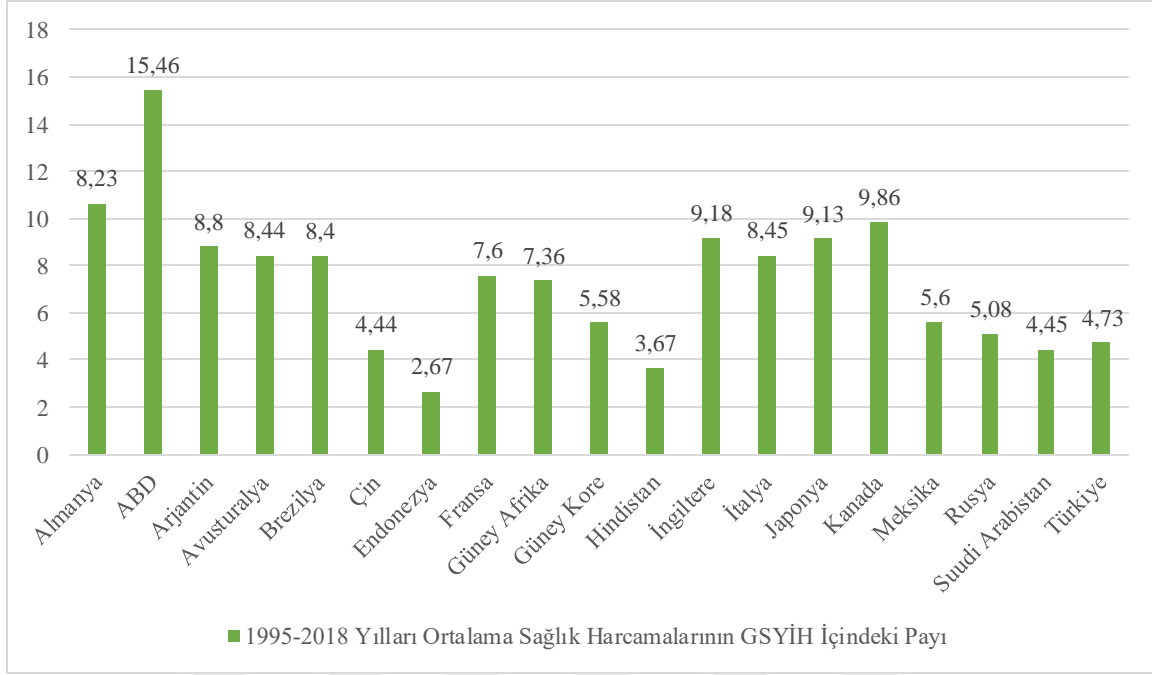
Şekil 4. 1995-2018 Yılları Ortalama Eğitim Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı

Kaynak: <https://databank.worldbank.org>

Erişim Tarihi: 15.08.2021

Şekil 4'te G20 ülkelerinin 1995-2018 yıllarına ait ortalama eğitim harcamalarının GSYİH içindeki payı gösterilmektedir. Almanya %4,70, Amerika Birleşik Devletleri %6,19, Arjantin %4,70, Avustralya %5,05, Brezilya %5,08, Endonezya %2,71, Fransa %5,55, Güney Afrika %5,42, Hindistan %3,62, İngiltere %4,92, İtalya %4,29, Japonya %3, Kanada %5,20, Meksika %4,63, Rusya %3,76 oranında eğitim harcamasına pay ayırmıştır.

GSYİH'dan eğitim harcamalarına en yüksek payı ayıran ülkeler sırası ile Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, Güney Afrika, Kanada, Brezilya ve Avusturalya'dır. Amerika Birleşik Devletleri'nin eğitim harcamalarına en yüksek payı ayırmasının nedeni beşeri sermaye birikiminin yüksek olması ve okul kayıt oranlarının çok yüksek olmasıdır. Fransa ise, okul kayıt oranlarının yüksek olması ve eğitime verilen önemden dolayı ikinci sırada yer almaktadır.

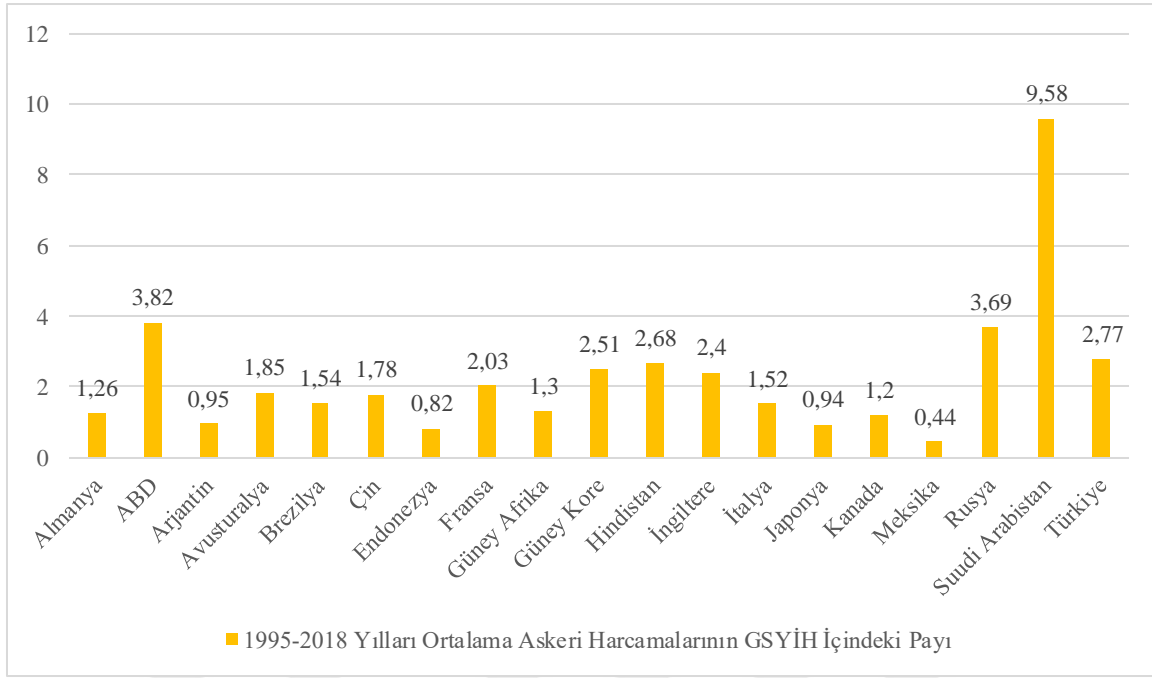
Şekil 5. 1995-2018 Yılları Ortalama Sağlık Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı

Kaynak: <https://databank.worldbank.org>

Erişim Tarihi: 15.08.2021

Şekil 5'te G20 ülkelerinin 1995-2018 yıllarına ait ortalama sağlık harcamalarının GSYİH içindeki payı gösterilmektedir. Almanya %8,23, Amerika Birleşik Devletleri %15,46, Arjantin %8,8, Avustralya %8,44, Brezilya %8,4, Çin %4,44, Endonezya %2,67, Fransa %7,6, Güney Afrika %7,36, Güney Kore %5,58, Hindistan %3,67, İngiltere %9,18, İtalya %8,45, Japonya %9,13, Kanada %9,86, Meksika %5,6, Rusya %5,08, Suudi Arabistan %4,45, Türkiye %4,73 oranında sağlık harcamasına pay ayırmıştır.

GSYİH'dan sağlık harcamalarına en yüksek payı ayıran ülkeler sırası ile Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, İngiltere ve Japonya'dır. Bu ülkelerin sağlık harcamalarına yüksek pay ayırmalarının nedeni refah seviyelerinin yüksek olması, sermaye birikiminin fazla olması ve ileri teknolojinin kullanılmasıdır.

Şekil 6. 1995-2018 Yılları Ortalama Askeri Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı

Kaynak: <https://databank.worldbank.org>

Erişim Tarihi: 15.08.2021

Şekil 6'da G20 ülkelerinin 1995-2018 yıllarına ait ortalama askeri harcamalarının GSYİH içindeki payı gösterilmektedir. Almanya %1,26, Amerika Birleşik Devletleri %3,82, Arjantin %0,95, Avustralya %1,85, Brezilya %1,54, Çin %1,78, Endonezya %0,82, Fransa %2,03, Güney Afrika %1,3, Güney Kore %2,51, Hindistan %2,68, İngiltere %2,4, İtalya %1,52, Japonya %0,94, Kanada %1,12, Meksika %0,44, Rusya %3,69, Suudi Arabistan %9,58, Türkiye %2,77 oranında askeri harcamasına pay ayırmıştır.

GSYİH'dan askeri harcamalara en yüksek payı ayıran ülkeler sırası ile Suudi Arabistan, Amerika Birleşik Devletleri, Rusya'dır. Suudi Arabistan'ın en yüksek payı almasında coğrafi konumu ve siyasi nedenler etkili olmaktadır.

4.2.1. Veri Seti

G20 ülkelerinde ekonomik büyümenin belirleyicilerinin saptanması için yapılan analizde G20 ülkesine ait; ekonomik büyüme, eğitim harcamaları, sağlık harcamaları ve askeri harcamaları değişkenleri kullanılmıştır. Araştırma kapsamındaki GSYİH, eğitim harcamaları, sağlık harcamaları ve savunma harcamaları değişkenlerine ait veriler Dünya Bankası (WB) resmi web sitesinden elde edilmiştir. GSYİH değişkeni milyon dolar cinsinden kullanılırken; eğitim, sağlık ve askeri harcamaların GSYİH içindeki payı alınmıştır. Bu nedenle GSYİH değişkeninin logaritması alınırken, diğer değişkenler ham hali ile analize dahil edilmiştir.

Tablo.1 Veri Setinde Kullanılan Değişkenler ve Kaynakları

Değişken	Kullanımı	Kaynak
Büyüme (GSYİH)	lngsyih	WB (https://www.worldbank.org/)
Eğitim Harcamaları	egitim	WB (https://www.worldbank.org/)
Sağlık Harcamaları	saglik	WB (https://www.worldbank.org/)
Askeri Harcamalar	askeri	WB (https://www.worldbank.org/)

Araştırmanın modeli olarak oluşturulan büyüme denklemi, denklem 4.1.'de sunulmuştur. Bahse konu denklemde, ekonomik büyüme yani GSYİH; eğitim harcamaları, sağlık harcamaları ve askeri harcamalarının bir fonksiyonu olarak düşünülmüştür.

$$\text{lngsyih}_{it} = \beta_0 + \beta_1 \text{egitim}_{it} + \beta_2 \text{saglik}_{it} + \beta_3 \text{askeri}_{it} + \varepsilon_{it} \quad (4.1)$$

Değişken isimlerinde geçen “ln” ifadesi değişkenin logaritmasının alındığını ifade etmektedir. Bu nedenle;

“lnbuyume” ifadesi “GSYİH” değişkeninin logaritmasının alındığını,

“egitim” ifadesi “Eğitim harcamaları” değişkenini,

“saglik” ifadesi “Sağlık harcamaları” değişkenini,

“askeri” ifadesi “Askeri harcamaları” değişkenini belirtmektedir.

4.2.2. Yöntem

Çalışmada G20 ülkelerinde ekonomik büyüme ile eğitim harcamaları, sağlık harcamaları ve askeri harcamaları arasındaki ilişkinin tespit edilmesi için LLC (Levin, Lin, Chu) ve Im, Peseran, Shin birim kök testleri, Pedroni ve Kao Eşbütünleşme Testleri ve Panel Nedensellik Testi kullanılmıştır.

4.2.2.1. Birim Kök Testi

Verilerin durağanlıklarının kontrolü birinci nesil birim kök testleri olan LLC (Levin, Lin, Chu) ve Im, Peseran, Shin birim kök testleri ile gerçekleştirilmiştir.

Levin, Lin and Chu Testi (LLC) birim kök testlerinin, yüksek düzeyde değişkenlik gösteren sapmalara sahip alternatif hipotezlere karşı sınırlı güce sahip olduğunu belirtmektedir. LLC Testi, her bir yatay kesit bağımlılığının tespiti için yapılan bireysel birim kök testlerinden daha güçlü bir panel birim kök testidir. H_0 hipotezi her bir zaman serisinin birim kök içermediğini ve H_A aynı zamanda birim kök içerdiğini ifade etmektedir (Baltagi, 2005:240).

$$\Delta y_{it} = \rho y_{i,t-1} + \sum_{l=1}^{p_i} \beta_{il} \Delta y_{i,t-l} + \alpha_{mi} d_{mt} + \varepsilon_{it} \quad (4.2)$$

4.2 denkleminde Augmented Dickey–Fuller(ADF) regresyon denklemini kullanılmaktadır. P_i gecikme uzunluğunu ifade etmekte ve bireysel verilere bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Belirli bir T dönemide P_i için maksimum gecikme belirlenir fakat burada belirlenen gecikme uzunluğu gerektiğinden daha küçük alındığında β_{il} ' nin t istatistiğine başvurulur. Bunun sonucunda sıfır hipotezi ve alternatif hipotezleri kurulur ve şu şekilde yorumlanır:

$$H_0 = P_i = 0 \text{ birim kök bulunmaktadır.}$$

$$H_A = P_i < 0 \text{ birim kök bulunmamaktadır.}$$

Im, Pesaran ve Shin birim kök testi, heterojen katsayının olabileceği varsayımını göz önüne alınarak birim kök testlerinin yapılması gerektiği savunulmaktadır. Im, Pesaran ve Shin esnek bir birim kök testi ve kolay uygulanabilir özelliktedir. Im, Pesaran ve Shin testi uygulanırken, veriler tek tek alınarak birim kök testi uygulanır daha sonra uygulanan birim kök testi sonucunda ortalama alınarak test istatistiği elde edilir. Im, Pesaran ve Shin testi aşağıda yer alan model temeline dayanmaktadır (Im, vd., 2003: 53).

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + \beta_i y_{i,t-1} + \sum_{j=1}^{p_i} p_{ij} \Delta y_{i,t-j} + \varepsilon_{it} \quad (4.3)$$

4.3 denkleminde y_{it} değişkeni için durağanlık test edilmektedir. Denkleminde yer alan; Δ fark işlemcisini, t bir zaman trendini; ε_{it} hata terimini; p_i model için belirlenen gecikme uzunluğunu göstermektedir. IPS testinde hipotezler şu şekildedir:

$$H_0 = p_i = 0 \text{ birim kök bulunmaktadır.}$$

$$H_1 = p_i < 0 \text{ birim kök bulunmamaktadır.}$$

4.2.2.2. Pedroni ve Kao Eşbütünleşme Testleri

Pedroni (1999) eşbütünleşme testi denklem 4.4'te yer alan uzun dönemli model tahminine dayanarak gerçekleştirilmektedir.

$$y_{it} = \alpha_i + \delta_{it} + \beta_i X_{it} + \varepsilon_{it} \quad (4.4)$$

Denklemden, α_i ve δ_i parametreleri ise yatay kesitlere ait bireysel ve trend etkileri, $i=1, \dots, N$ panel birim sayısını; $t=1, \dots, T$ zamanı belirtmektedir. y_{it} ile X_{it} değişkenlerinin birinci dereceden bütünsel yani $I(1)$ düzeyinde olduğu kabul edilmektedir. y_{it} ile X_{it} değişkenleri arasında uzun dönemli eş bütünsel ilişkinin olup olmadığı, ε_{it} 'nin durağanlığı kontrol edilerek test edilmektedir.

Pedroni eş bütünsel testinde, sıfır hipotezi ile ρ_i katsayısının 1 olup olmadığı test edilmektedir. Pedroni (1999) eş bütünsel testi, eş bütünsel varlığının olmadığını ileri süren sıfır hipotezini test etmek için 11 adet kalıntı temelli test istatistiği uygulamaktadır. Bu 11 testin 8 tanesi boyut içine dayalı, 3 tanesi ise boyutlar arasında dayalı istatistiklerden oluşmaktadır. Bu istatistik değerler ile kritik değerler karşılaştırılarak sıfır hipotezi kabul ya da reddedilmektedir. Pedroni test istatistik değerleri, kritik değerlerden büyük ise sıfır hipotezi reddedilmekte ve analize dahil edilen değişkenler arasında uzun dönemli eş bütünsel ilişkinin varlığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Kao (1999) eş bütünsel testi 4.5 nolu denklemde gösterilen panel regresyon denkleminde dayanmaktadır.

$$y_{it} = x'_{it}\beta + z'_{it}\gamma + \varepsilon_{it} \quad (4.5)$$

Pedroni ve Kao eş bütünsel testlerinde hipotezler şu şekildedir:

H_0 = Yatay kesitlerde eş bütünsel yoktur.

H_1 = Yatay kesitlerde eş bütünsel vardır.

4.2.2.3. Granger Nedensellik Testi

Geleneksel Granger Nedensellik analizi aşağıda belirtilen 4.6 ve 4.7 nolu denklemlerin tahmin edilmesi sonucunda gerçekleştirilen analizdir.

$$\Delta x_{it} = \alpha_{it} + \sum_{l=1}^m \beta_{it} \Delta y_{i,t-l} + \sum_{l=1}^n \delta_{it} \Delta x_{i,t-l} + \mu_{it} \quad (4.6)$$

$$\Delta y_{it} = \alpha'_{it} + \sum_{l=1}^p \gamma_{it} \Delta y_{i,t-l} + \sum_{l=1}^q \phi_{it} \Delta x_{i,t-l} + \nu_{it} \quad (4.7)$$

4.6 nolu denklemde Y değişkeni sebep, X değişkeni ise sonuç değişken olarak tanımlanmaktadır. 4.7 nolu denklemde ise 4.6 denkleminin tersi olarak, X değişkeni sebep, Y değişkeni ise sonuç değişken olarak tanımlanmaktadır. Bu amaçla her iki denklem için ayrı ayrı kısıtlı F istatistikleri hesaplanıp denklemlerdeki β it ve ayrıca ϕ it 'lerin grup olarak sıfırdan büyük veya sıfırdan küçük olup olmadıkları test edilmektedir. (Granger, 1969: 431).

4.3. Bulgular

Verilerin analizlerinde Eviews 11 programından yararlanılmıştır. Öncelikle milyon dolar cinsinden alınmış olan GSYİH verisinin logaritması alınmış, diğer değişkenler için herhangi bir işlem uygulanmamış ve değişkenlerin durağanlığının sınanması için, birinci nesil birim kök testlerinden LLC (Levin, Li, Chu) ve IPS (Im, Pesaran, Shin) birim kök testleri uygulanmıştır. Daha sonra değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin testi için Pedroni ve Kao Eşbütünleşme Testleri ve son olarak da nedensellik ilişkisinin tespiti için Panel Nedensellik Testi kullanılmıştır.

Tablo.2 Birim Kök Testi Sonuçları

	Levin, Lin Chu Birim Kök Testi				Im Pesaran And Shn Birim Kök Testi				%90
	I(0)		I(1)		I(0)		I(1)		
Değişkenler	Sabitli	Sabitli+ trendli	Sabitli	Sabitli+ trendli	Sabitli	Sabitli+ trendli	Sabitli	Sabitli+ trendli	
lnsyh	-7.34 (0.0000)	-10.12 (0.0000)	-21.72 (0.0000)	-17.80 (0.0000)	-8.56 (0.0000)	-9.08 (0.0000)	-24.21 (0.000)	-22.44 (0.0000)	I(1)
egitim	-6.57 (0.0000)	-49.86 (0.0000)	-86.25 (0.0000)	-546.28 (0.0000)	-2.32 (0.0101)	-10.61 (0.0000)	-21.46 (0.0000)	-56.76 (0.0000)	I(1)
sağlık	-2.12 (0.0167)	-2.15 (0.0155)	-13.84 (0.0000)	-11.27 (0.0000)	1.37 (0.9150)	-0.28 (0.3868)	-11.85 (0.0000)	-10.04 (0.0000)	I(1)
askeri	-4.70 (0.0000)	-1.24 (0.1069)	-13.23 (0.0000)	-11.36 (0.0000)	-4.22 (0.0000)	-2.68 (0.0037)	-13.39 (0.0000)	-11.15 (0.0000)	I(1)

Not: Parantez () içindeki değerler p (olasılık) değerlerini, parantez dışındaki değerler t-istatistik

Tablo.2'de yer alan sonuçlar incelendiğinde; büyüme, eğitim harcamaları, sağlık harcamaları ve savunma harcamaları değişkenlerinin birim kök sınaması yapıldığında; bütün değişkenlerin I(1) yani birinci dereceden farkta durağan olduğu görülmektedir ($p < 0.10$).

Modeldeki değişkenlerin birinci farkları farkta durağan hale gelmelerinden dolayı değişkenler arasında eşbütünleşme olup olmadığı incelenmiştir. Değişkenler arasında eşbütünleşme olup olmadığı Pedroni (1999) ve Kao (1999) panel eşbütünleşme testleri ile uygulanmıştır. Pedroni panel eşbütünleşme testi sonuçları Tablo.3'te gösterilmiştir.

Tablo.3 Pedroni Eş Bütünleşme Testi Sonuçları.

Ortak AR Katsayısı (Boyut İçinde)		
	Ağırlıklı Test İstatistiği	Olasılık Değeri (p)
Panel v istatistiği	-2.885	0.9980
Panel rho istatistiği	-0.930	0.1760
Panel PP istatistiği	-9.156	0.0000
Panel ADF istatistiği	-8.481	0.0000
Farklı AR Katsayısı (Boyutlar Arası)		
	Test İstatistiği	Olasılık Değeri (p)
Grup rho istatistiği	1.623	0.9487
Grup PP istatistiği	-14.026	0.0000
Grup ADF istatistiği	-9.220	0.0000

Not: Test sonuçları, sabitli modellere aittir ve testlerde Akaike Bilgi Kriteri kullanılmıştır.

Tablo.3'te görüldüğü üzere Pedroni panel eşbütünleşme testi sonuçlarına göre, 7 adet test istatistiği değerlerinden 4 adedi değişkenler arasında eş bütünleşik ilişki olduğuna işaret etmektedir ($p < 0.10$). Yani uzun dönemli ilişki vardır.

Tablo.4 Pedroni Eş Bütünleşme Testi Sonuçları.

Ortak AR Katsayısı (Boyut İçinde)		
	Ağırlıklı Test İstatistiği	Olasılık Değeri (p)
Panel v istatistiği	-4.574	1.0000
Panel rho istatistiği	1.143	0.8736
Panel PP istatistiği	-13.618	0.0000
Panel ADF istatistiği	-9.572	0.0000
Farklı AR Katsayısı (Boyutlar Arası)		

	Test İstatistiği	Olasılık Değeri (p)
Grup rho istatistiği	2.842	0.9978
Grup PP istatistiği	-11.882	0.0000
Grup ADF istatistiği	-7.536	0.0000

Not: Test sonuçları, sabitli+trendli modellere aittir ve testlerde Akaike Bilgi Kriteri kullanılmıştır.

Tablo.4'te görüldüğü üzere Pedroni panel eşbütünleşme testi sonuçlarına göre, 7 adet test istatistiği değerlerinden 4 adedi değişkenler arasında eş bütünleşik ilişki olduğuna işaret etmektedir ($p < 0.10$). Yani uzun dönemli ilişki vardır.

Tablo.5 Kao Panel Eş Bütünleşme Testi Sonuçları.

Ortak AR Katsayısı (Boyut İçinde)		
	Test İstatistiği (t)	Olasılık Değeri (p)
ADF	-3.508	0.0002

Not: Test sonuçları, sabitli modellere aittir ve testlerde Akaike Bilgi Kriteri kullanılmıştır.

Kao panel eş bütünleşme testi sonuçları Tablo.5'te gösterilmiştir. Buna göre; değişkenler arasında uzun dönemli ilişki vardır ($p < 0.10$).

Hem Pedroni hem de Kao eş bütünleşme testleri sonuçları dikkate alındığında büyüme, eğitim harcamaları, sağlık harcamaları ve askeri harcamaları arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Eşbütünleşme testi ilişki yönü hakkında bizlere bilgi vermemektedir. Değişkenler arasındaki ilişkinin yönünün belirlenmesi için Panel Granger Nedensellik Testi uygulanmıştır. Granger nedensellik testleri sonuçları Tablo.7'de gösterilmiştir

Tablo.6 Uygun Gecikme Uzunluğu

Gecikme Uzunluğu	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-24442.933	NA	1.07e+08	29.84064	29.91625	29.87133
1	-1077.570	2647.471	7.641301	13.38500	13.76303*	13.53847
2	-1048.336	55.25910	6.504833	13.22361	13.90407	13.49985
3	-1014.770	61.81102*	5.255182*	13.00939*	13.99227	13.40840*

Tablo.6'da görüldüğü üzere, en uygun gecikme uzunluğu 3 olarak belirlenmiştir.

Tablo.7 Granger Nedensellik Analizi Sonuçları.

Nedensellik İlişkisi Yönü	F Test İstatistiği	Olasılık Değeri (p)
egitim→gsyih	4.153	0.2454
gsyih→egitim	0.450	0.9297
saglik→gsyih	14.066	0.0028*
gsyih→saglik	7.182	0.0663*
askeri→gsyih	6.642	0.0842*
gsyih→askeri	5.672	0.1287

Not: Gecikme uzunluğu 3 olarak girilmiştir. * ($p < 0.10$) olduğunu ifade etmektedir.

Tablo.7’de görüldüğü üzere % 90 güven düzeyinde sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir. Çalışmamız literatürdeki; Akar (2014), Yıldırım (2021), Yıldız ve Yıldız (2018) çalışmaları ile uyumludur. Yapılan nedensellik testi sonucunun yer aldığı tablo incelenmeye devam edildiğinde askeri harcamalarından ekonomik büyüme doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Çalışmamız literatürdeki; Akcan (2019), Çevik ve Bektaş (2019), Farzenegan (2014) ve Giray (2004) çalışmaları ile uyumludur.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5.Sonuç ve Öneriler

Bir ülke ekonomisinde büyümenin gerçekleşebilmesi ve toplum refahının artırılabilmesi için iktisadi büyümenin gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu nedenle ekonomik büyümenin gerçekleştirilebilmesi ve sürdürülebilir bir ekonominin sağlanması için hükümetlerin sorumlulukları artmaktadır.

Geçmişten günümüze ülkelerin iktisadi faaliyetleri gözlemlendiği zaman, hem gelişmiş ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelerde kamu harcamalarının sürekli artış eğiliminde olduğu gözlemlenmektedir. Kamu harcamalarında meydana gelen bu artışın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi iktisatçılar tarafından tartışma konusu haline gelmiştir. Klasik İktisat Ekolünün öncülerinden olan Adam Smith' e göre devlet ekonomiye müdahale etmemelidir. Uzun dönemde ekonomik denge görünmez el tarafından sağlanacaktır. Klasik iktisat düşünürlerine göre devlet ancak özel sektör tarafından gerçekleştirilmesi güç olan iç ve dış güvenliği sağlayan asayiş ve adalet hizmetlerini yerine getirmelidir.

Sonuç olarak, sağlık harcamalarındaki artışların ekonomik büyüme rakamları üzerinde olumlu etki yarattığı gözlenmektedir. Ülke ekonomileri açısından en önemli göstergelerden biri olan ekonomik büyüme, emek verimliliğini arttırıcı faktörler sayesinde ileri seviyelere taşınabilmektedir. Bu bağlamda, uygun sosyo-ekonomik koşullar sağlandığında eğitim ve sağlık harcamalarına tahsis edilen paydaki pozitif gelişmelerin emek verimliliğini yükselteceği ve bu doğrultuda ekonomik büyümenin sağlanabileceği ortaya konulmaktadır.

Ekonomik büyümenin artırılması hemen her dönemde ülkelerin en önemli hedeflerinden biri olmuştur. Beşeri sermayenin ekonomik büyüme arttırıcı etkisi büyüme teorileri tarafından vurgulanmıştır. Beşeri sermaye stokunun artırılması için eğitim harcamaları kadar sağlık harcamaları da önem arz etmektedir. Bu bağlamda ülkeler sağlık göstergelerini iyileştirmek üzere politikalar uygulamaya başlamıştır. Sağlık göstergelerinin iyileştirilmesi için yapılmış olan sağlık harcamaları, beşeri sermayeyi olumlu yönde etkileyerek emek verimliliğini arttırmakta ve çıktı miktarını arttırarak, ekonomik büyüme olumlu etkilemektedir. Yapılan kamusal sağlık yatırımları aynı zamanda doğumdan beklenen yaşam süresini de arttırmaktadır. İnsanların yaşam süresi tasarruflar üzerinde de belirleyici role sahip olmaktadır. İnsanlar ancak sağlıklı bir ömür beklentisi içerisinde ise geleceğe yönelik tasarruflar yapacaktır. Bu doğrultuda artan tasarruflar yatırımları arttırarak, ekonomik büyüme olumlu yönde etkileyecektir.

G20 ülkeleri için yapılan bu çalışmadan özellikle gelişmekte olan ülkeler için önemli çıkarımlar yapmak mümkündür. Beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisinden yola çıkılarak bu ülkelerde beşeri sermaye stokunun artırılması için daha fazla sağlık harcaması yapılması önerilmektedir. Ayrıca yapılan özel sağlık harcamalarının yatırımları artırması durumu göz önünde bulundurulduğunda, insanların özel sağlık yatırımlarını arttırması yönünde teşviklerin yapılması gerekmektedir.

Türkiye’de eğitim sisteminin modern eğitim ilkelerine ve çağın ekonomik ihtiyaçlarına göre düzenlenerek etkinliğinin yükseltilmesi; son yıllarda düşen potansiyel büyüme hızının tekrar yükseltilebilmesi ve içinde bulunulan orta gelir tuzağından çıkış için önemli bir ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Sağlık, eğitim ve ekonomik büyüme ilişkisinde, sağlık ve eğitim harcamaları ekonomik büyümenin hem nedeni hem de sonucudur. Aynı zamanda sağlık ve eğitim arasında da karşılıklı bir ilişki vardır. Sağlık ve ekonomik büyüme ilişkisinde, sağlık, emeğin verimliliğini ve işgücüne katılımı arttırarak, beşeri sermaye birikimine katkı sağlayarak, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını arttırarak, yaşam beklentisinin artmasıyla tasarrufların eğitim süresinin artmasını sağlayarak birçok açıdan ekonomik büyüme katkı sağlamaktadır. Eğitim ve ekonomik büyüme ilişkisinde ise eğitim, işgücü verimliliği, beşeri sermaye birikimi, teknolojik gelişim, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, nüfus artış hızı gibi doğrudan ve dolaylı kanallarla ekonomik büyüme üzerinde etkili olmaktadır. Ayrıca sağlık ve eğitim ilişkisinde sağlık, bireylerin eğitim alma sürelerini, akademik başarılarını, aldıkları eğitimden faydalanma sürelerini ve düzeyini etkilerken, eğitim de sağlık bilincinin gelişmesinde önemli bir faktördür. Eğitim, zararlı madde kullanımını azaltmakta, fiziksel ve zihinsel sağlığın korunmasına katkı sağlamakta ve bulaşıcı hastalıklara duyarlılığı arttırmaktadır. Ekonomik büyüme ise; artan bütçe olanaklarıyla eğitim ve sağlık için daha fazla kaynak ayırma imkânını yaratması ve kişisel gelirin artmasıyla birlikte bireylerin sağlık ve eğitim düzeylerini arttırmaya yönelik daha fazla harcama yapılabilmesini sağlayarak eğitim ve sağlık düzeyini olumlu yönde etkilemektedir.

I. Dünya Savaşından sonra özellikle savaş sebebiyle ülkelerin savunma hizmeti için ve savaştan sonra tahribatın giderilmesi için kamu harcamalarında ön görülmeyen ve durdurulamayan artışlar meydana gelmiştir. 1929 yılında ekonomik buhranın yaşanması sonucunda, devletin maliye politikaları aracılığı ile ekonomiye müdahale edilmesi gerektiği düşüncesi Keynes tarafından ortaya atılmıştır. Keynes ve Keynesyen Ekol’e göre devlet uygulayacağı maliye politikaları ile uzun dönemde ortaya çıkacak dengesizlikleri gidererek büyüme hızını gerçekleştirmelidir.

G20 ülkelerinde askeri harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin anlaşılması için yapılan çalışmalarda kesin bir sonuca varılmamaktadır. Bu durumun en önemli nedeni incelenen ülke grupları ve zaman dilimlerinin bir birinden farklı olmasıdır. Yapılan çalışmaların sonuçlarına göre G20 ülkeleri için kamu harcamaları içerisinde askeri harcamaları payının büyümeye olan etkisinin gelişmişlik düzeyine bağlıdır. Gelişmekte olan G20 ülkelerinde toplam kamu harcamaları arttırılmadan, harcama kalemlerini askeri harcamaların lehine değiştirmek, ülkelerin ekonomik büyümesini olumlu yönde etkilemektedir. Gelişmekte olan G20 ekonomilerinden biri olan Türkiye’de Ar-Ge faaliyetleri ve üretime yönelik savunma sanayi projelerine ağırlık vermesi ve geliştirmesi önerilebilir. Toplam kamu harcamaları disiplinini değiştirmeden devlet bütçesi tarafından finanse edilmesi, Türkiye ekonomisinin gelişmiş ekonomi sınıfına geçişi için önemli bir politika aracı özelliğini taşımaktadır (Özcan, 2021).

Tam istihdam düzeyinde bulunan ülkelerde askeri harcamaların kaynakların etkinliğini bozarak işsizlik oranlarını artırdığı gibi bir sonuç elde edilmiştir. Arjantin, Avustralya, Brezilya, Kanada, Fransa, Hindistan, Japonya, Meksika, İngiltere ve ABD gibi ülkelerde işsizlik ile askeri harcamalar arasında pozitif ilişki olduğu gözlenmektedir. Türkiye, Güney Afrika, İtalya ve Endonezya gibi yaygın eksik istihdamın mevcut olduğu ülkelerde ise askeri harcamaların işsizliği azalttığına dair sonuçlar elde edilmiştir. Çin, Almanya, Rusya ve Suudi Arabistan gibi doğal kaynak zenginliği bulunan ülkelerde ise yapılan askeri harcamaların işsizlik üzerinde olumlu ya da olumsuz bir sonuç vermediği söylenebilir (Aydemir vd, 2021).

G20 ülkeleri dünyanın en gelişmiş ekonomileri olarak kabul edildiğinden dolayı diğer ülkelere göre eğitim harcamalarında ayrılan pay daha büyüktür. G20 ülkeleri içinde ise ABD, Japonya ve Almanya gibi büyük ekonomiye sahip olan ülkelerin eğitim harcamalarının çok daha fazla olduğu söylenebilir. Günümüz bilgi çağında eğitime yapılacak her yeni bir yatırım ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı büyük ölçüde arttıracaktır.

ABD, Almanya, Avustralya, Fransa, Güney Kore, İngiltere, İtalya, Japonya ve Kanada gibi ülkelerde nüfusun eğitim seviyesindeki gelişmelerin verimlilik üzerindeki etkileri, fiziksel sermaye birikiminden çok daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Arjantin, Brezilya, Çin Halk Cumhuriyeti, Endonezya, Güney Afrika, Hindistan, Meksika, Rusya, Suudi Arabistan ve Türkiye ülkelerinde ise fiziksel sermaye birikiminin çalışma çağındaki nüfusun eğitim seviyesindeki gelişmelerle kıyaslandığında, fiziksel sermayenin verimlilik üzerindeki etkisinin çok daha fazla olduğu sonucuna varılmıştır. Ülkeler arasında fark yaratan asıl unsurun sabit sermaye birikimi ve istihdam edilen işgücüne kıyasla çalışan nüfusun eğitim seviyesidir.

Ülkelerin sabit sermaye yatırımlarının verimlilik artışına olan katkısı iki ülke grubu arasında bir yakınsamanın olduğu, fakat eğitim açısından benzer bir şekilde bir iraksamanın olduğu gerçeğini ortaya çıkmaktadır. ABD, Almanya, Avustralya, Fransa, Güney Kore, İngiltere, İtalya, Japonya ve Kanada ülkelerinin beşeri sermaye birikimine nispeten daha fazla bir oranda sahip oldukları gözlenmektedir. Arjantin, Brezilya, Çin Halk Cumhuriyeti, Endonezya, Güney Afrika, Hindistan, Meksika, Rusya, Suudi Arabistan ve Türkiye gibi ülkeler uzun dönemli ve sürdürülebilir büyüme gerçekleştirebilmesi ve diğer G20 ülkeleriyle aralarındaki gelişmişlik farklılıklarının belli bir ölçüde azaltılabilmesi için eğitim ile verimlilik arasındaki bağı güçlendirici yönde politikalar izlenmesi gerekmektedir. Bu ülkelerde politika yapıcılarının eğitim alanında orta ve uzun vadede nicelik ve nitelik olarak eğitim politikalarını geliştirilip uygulamaları gerekmektedir (Yalçınkaya ve Kaya, 2016).

Bu çalışmada kamu harcamaları ve büyüme arasındaki ilişki G20 ülkeleri verileri kullanılarak ele alınmıştır. Eğitim, sağlık ve askeri harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ele alındığı çalışmada seçili G20 ülkelerinin 1995-2018 dönemine ait yıllık verileri kullanılmıştır. Çalışmada öncelikle serilerin durağanlıklarının analiz edilmesi amacıyla birinci nesil birim kök testleri olan LLC (Levin, Li, Chu) ve Im, Peseran, Shin birim kök testleri kullanılmıştır. GSYH, eğitim harcamaları, sağlık harcamaları ve askeri harcamalar değişkenlerinin sabitli ve hem sabitli hem de trendli olarak iki formda ele alındığında; değişkenler I(1) seviyesinde durağan hale gelmiştir. Bundan dolayı Pedroni ve Kao Eşbütünleşme Testleri ve Panel Nedensellik Testi kullanılmış, uygun gecikme uzunluğu 3 olarak belirlenmiştir.

Pedroni ve Kao Eşbütünleşme Testleri sonuçlarına göre; kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Çalışmamız literatürdeki; Ağayev (2012), Esen ve Bayrak (2015), Gül ve Yavuz (2011), Işık ve Alagöz (2005), Tekbaş (2019) çalışmaları ile uyumludur.

Elde edilen Panel Nedensellik Testi sonuçlarına göre; sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Çalışmamız literatürdeki; Akar (2014), Yıldırım (2021), Yıldız ve Yıldız (2018) çalışmaları ile uyumludur.

Askeri harcamalardan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Çalışmamız literatürdeki; Akcan (2019), Çevik ve Bektaş (2019), Farzenegan (2014) ve Giray (2004) çalışmaları ile uyumludur.

Eğitim harcamaları ile ekonomik bŸyŸme arasında nedensellik ilişkisi bulunmamıştır. Çalışmamız literatŸrdeki; alışkan vd. (2017), Başar vd. (2016) ve Karış (2019) alışmaları ile uyumludur.

Kamu harcamalarında etkinliğin ve verimliliğin sağlanabilmesi için, kaynaklarının yerinde ve doğru kullanılması gerekir. Analiz sonuçlarına gŸre çalışma dŸneminde G20 Ÿlkelerinde eğitim harcamalarında verimlilik Ÿzelliđinin olmadığı gŸrŸlmektedir. Eğitim harcamalarının payı askeri harcamalardan daha fazla olmasına rağmen, verimlilik sağlanmamıştır. Eğitim harcamalarının ekonomik bŸyŸmeyi artırmamasının nedenini; Karış (2019) alışmasında, TŸrkiye’de teknolojik gelişmede geri kalmaya bağlamaktadır. Çalışkan vd. (2017) alışmasında ise TŸrkiye’de son yıllarda eğitim sisteminde yapılan sŸrekli ve kŸklŸ değişikliklere, Başar vd. (2016) alışmasında ise TŸrkiye’de eğitim harcamaları artışa rağmen kalifiyeli iřgŸcŸne katılım sağlayacak dŸzeyde ara elaman ihtiyaının eğitim ile karşılanamaması olarak açıklamaktadır. Sonuç olarak, kamu harcamalarının ekonomik bŸyŸmenin gerçekleşmesi için gerekli unsurlardan biri olduğu sŸylenebilir. Ancak kamu harcamalarının sŸrekli artış eğiliminde olması bir ekonominin gelişmesi için yeterli değildir. Harcamaların ekonomik bŸyŸme Ÿzerindeki verimliliğinin sağlanmaya çalışılması da Ÿnemli bir konudur.

KAYNAKÇA

- Abu-Bader, S., Abu-Qarn, A. S. (2013). Government Expenditures, Military Spending And Economic Growth: Causality Evidence From Egypt, Israel, and Syria. *Journal of Policy Modeling*, 25(6-7), 567-583.
- Agel, J. , Lindh, T. and Ohlsson, H. (1998). Growth and the public sector: A reply*. *European Journal of Political Economy*, 15, 359-366.
- Ağayev, S. (2012). Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eski Sovyetler Birliği Ülkelerinde Wagner Yasası Analizi (1995-2009). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(2), 7-27.
- Ahmed, S. S. and Javed, A. (2017). The Effect of Public Sector Development Expenditures and Investment on Economic Growth: Evidence from Pakistan. *Journal of Economics and Political Economy*, 4(2), 203-214.
- Akalın, G. (1986). *Kamu Ekonomisi* (2. Basım). Ankara: Ankara Üniversitesi Basım Evi.
- Akar, S. (2014). Türkiye’de Sağlık Harcamaları, Sağlık Harcamalarının Nisbi Fiyatı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Yönetim ve Ekonomi*, 21(1), 311-322.
- Akcan, A. T. (2019). Türkiye’de Yatırım ve Askeri Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi: 1982-2017 ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(2), 359-369.
- Akçacı, T. (2013). Eğitim Harcamalarının İktisadi Büyümeye Etkisi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(5), 65-79.
- Akdoğan, A. (1999). *Kamu Maliyesi* (7. Basım). Gazi Kitabevi: Ankara.
- Alexiou, C. (2009). Government Spending and Economic Growth: Econometric Evidence from the South Eastern Europe. *Journal of Economic and Social Research*, 11(1), 1-16.
- Altay, O. N. ve Altın, O. (2008). Türkiye’de Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme ve Yatırımlar Üzerine Etkilerinin Analizi (1980-2005). *Ege Akademik Bakış*, 8(1), 267-285.

- Altunç, Ö. F. (2011). Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye'ye İlişkin Ampirik Kanıtlar. *Yönetim ve Ekonomi*, 18(2), 145-157.
- Arısoy, İ. (2005). Wagner ve Keynes Hipotezleri Çerçevesinde Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 63-80.
- Arslan, A. (2002). Kamu Harcamalarında Verimlilik, Etkinlik ve Denetim. *Maliye Dergisi*, (140), 76-89.
- Ataç, B. (2016). *Maliye Politikası* (11. Basım). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Ay, A. , Kızılkaya, O. ve Koçak, E. (2013). Sağlık Göstergeleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 163-172.
- Aydemir, A.F., Özdemir, D., Kabadayı, B. ve Emsen, Ö.S. (2016). G-20 Ülkelerinde İşsizlik ve Askeri Harcamalar Arasındaki İlişkiler. *International Conference On Eurasian Economies*. 437-444.
- Aytaç, D. ve Güran, M. C. (2010). Kamu Harcamalarının Bileşimi Ekonomik Büyüme Etkiler Mi? : Türkiye Ekonomisi İçin Bir Analiz. *Sosyo Ekonomi*, 2010-2, 129-152.
- Babatunde, S. A. (2018). Government Spending On Infrastructure And Economic Growth In Nigeria. *Economic Research*, 31(1), 997-1014.
- Bağdigen, M. ve Beşer, B. (2009). Ekonomik Büyüme İle Kamu Harcamaları Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Wagner Tezi Kapsamında Bir Analizi: Türkiye Örneği. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 1-17.
- Bakkal, H. (2016). Türkiye'de Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi ve Yeni Kamu Mali Yönetiminin Rolü. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(10), 125-138.
- Bal, H. (2011). İktisadi Gelişme ve Doğal Kaynaklar: Geçiş Ekonomiler Çerçevesinde Bir İnceleme, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(1), 87-104.
- Balaev, A. (2019). The Structure Of Public Spending And Economic Growth In Russia. *Russian Journal of Economics*, 5, 154-176.
- Baltagi, B.H. (2005). *Econometric Analysis Of Panel Data*(3.rd. Ed). England: John Wiley ve Sons Ltd.
- Barro, R. J. (1990). Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth. *Journal of Political Economy*, 90(5), 103-125.

- Barro, R. J. (1991). Economics Growth in a Cross-Section of Countries. *Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 407-443.
- Başar, S., Aksu, H., Timurlenk, M. S. ve Polat, Ö. (2009). Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Büyüme İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 301-314.
- Başar, S., Bozma, G. ve Künü, S. (2016). Eğitim ve Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 189-204.
- Bilginoğlu, M. A. ve Aysu A. (2008). Dış Borçların Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği, *Kayseri Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31, 1-23.
- Boussalem, F., Boussalem, Z. and Taiba, A. (2014). The Relationship Between Public Spending On Health And Economic Growth In Algeria: Testing For Co-Integration And Causality. *International Journal of Business and Management*, 2(3), 25-39.
- Bozoklu, Ş. ve Yılcı, V. (2013). Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Gelişmekte Olan Ekonomiler İçin Analiz. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(2), 161-187.
- Brochier, H., Llau, P. ve Michalet, A. CH. (1981). *Maliye Ekonomisi*. (A.Erdaş, Çev.). Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Basımevi.
- Buchholz, T. G. (2005). *Ölü İktisatçılardan Yeni Fikirler Modern Ekonomik Düşünceye Giriş*. (İ. Aktar çev.). Ankara:Adres Yayınları.
- Bulutoğlu, K. (1977). *Kamu Ekonomisine Giriş* (2. Basım). Ankara: Temat Yayınları.
- Çakmak, E. ve Gümüş, S. (2005). Türkiye’de Beşeri Sermaye Ve Ekonomik Büyüme: Ekonometrik Bir Analiz (1960-2002), *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 60(1), 59-72.
- Çalışkan, Ş., Karabacak M. ve Meçik, O. (2017). Türkiye Ekonomisinde Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bootstrap Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Yaklaşımı. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 45-56.
- Çalışkan, D. Z. (2014). Ekonomik Büyüme Süreçlerinin Analizinde Yeni Açılımlar Ve Büyümenin Yersel Dinamikleri. *Journal of Academic Social Sciences*, 6, 365-380.

- Çelik, A. (2020). G20 Ülkelerinde Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin Analizi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F Yönetim Ve Ekonomi Dergisi*, 27(1), 1-20.
- Çevik, İ. E., ve Bektaş, G. (2019). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 229–236.
- Çınar, S. ve Yılmaz, M. (2015). Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Belirleyicileri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(1), 55-78.
- Demir, İ. and Aktan, C. C. (2016). Size Of Government, Government Failure, And Economic Growth. *International Journal Of Business And Management Studies*, 8(2), 327-344.
- Demirtaş, G. ve Aksel, E. (2018). Bölgesel Kalkınmada Kamunun Rolü: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Analiz. *Sosyo Ekonomi* 26(37), 171-184.
- Diler, H. G. (2016). Kamu Harcamaları-Ekonomik Büyüme: Türkiye Üzerinde Bir Uygulama. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 21-36.
- Ekpong, E. G. (2014). Public Infrastructure Spending And Economic Growth In Nigeria: An Error Correction Mechanism (Ecm) Approach. *Journal of Social Economics Research*, 7, 129-140.
- Erdem, M., Şenyüz, D. ve Tatlıoğlu, İ. (2017) *Kamu Maliyesi*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Eker, A., (1997). *Kamu Maliyesi*, İzmir: Anadolu Matbaacılık.
- Esen, Ö. ve Bayrak, M. (2015). Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Geçiş Sürecindeki Türk Cumhuriyetleri Üzerine Bir Uygulama. *Bilig Bahar*, 73, 231-248.
- Eser, K. ve Gökmen, Ç. E. (2009). Beşeri Sermayenin Ekonomik Gelişme Üzerindeki Etkileri: Dünya Deneyimi Ve Türkiye Üzerine Gözlemler, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1(2), 41-56.
- Facchini, M. and Melki, M. (2011). Optimal Government Size and Economic Growth in France (1871-2008): An Explanation by the State and Market Failures. *Documents de Travail du Centre d'Economie de la Sorbonne*, 77, 1-37.
- Fan, S. and Rao, N. (2003). Public Spending In Developing Countries: Trends, Determination, And Impact. *Environment and Production Technology Division International Food Policy Research Institute*, 99.

- Farzanegan, M. R. (2014). Military Spending and Economic Growth: The Case of Iran. *Defence and Peace Economics*, 25(3), 247-269.
- Giray, F. (2004). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(1), 181-199.
- Gökbunar, R. ve Yanıkkaya, H. (2004). Savunma Harcamalarını Belirleyen Faktörler ve Ekonomik Büyüme Etkileri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 59(1), 159-179.
- Gökırmak, H. (2019). Kamu Altyapı Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 5(2), 90-104.
- Granger, C. W. (1969). Investigating Causal Relations By Econometric Models And Cross-Spectral Methods. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 424-438.
- Gül, E. ve Yavuz, H. (2011). Türkiye’de Kamu Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi:1963-2008 Dönemi. *Maliye Dergisi*, 160, Ocak -Haziran 2011, 72-85.
- Güler, A. ve Özyurt, H. (2011). Merkez Bankası Bağımsızlığı Ve Reel Ekonomik Performans: Panel Ardl Analizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(2), 11-20.
- Heo, U. (2010). The Relationship between Defense Spending and Economic Growth in the United States. *Political Research Quarterly*, 63(4), 760–770.
- Im, K. S., Peseran. M. H. and Shin. Y. (2003). Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels. *Journal of Econometrics*, 115, 53-63.
- Işık, N. ve Alagöz, M. (2005). Kamu Harcamaları Ve Büyüme Arasındaki İlişki. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 24, Ocak-Haziran 2005, 63-75.
- İdris, M. and Bakar, R. (2017). Public Sector Spending and Economic Growth in Nigeria: In Search of a Stable Relationship. *Asian Research Journal of Arts & Social Sciences*, 3(2), 1-19.
- Javid, M. (2019). Public and Private Infrastructure Investment and Economic Growth in Pakistan: An Aggregate and Disaggregate Analysis. *Sustainability*, 11, 1-22.
- Kabaklarlı, E. , Mangır, F. ve Ayhan, F. (2018). Ulaştırma Altyapı Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Katkısı: Seçilmiş Ülkeler için Panel Eşbütünleşme Analizi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 303-309.

- Kabaklarlı, E. ve Er, P. H. (2014). Türkiye’de Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Etkisinin Sınır Testi Yaklaşımı ile Analizi. *Maliye Dergisi*, 166, 268-285.
- Kalenderoğlu, M. (2004). *Kamu Maliyesi Bütçe ve Borçlanma* (3. Basım). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kamacı, A. ve Kılıç, H. (2019). Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme ve İşsizlik Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Örneği. *Politik Ekonomik Kuram*, 3(1), 113-128.
- Kanca, O. C. (2011). Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi 1980-2008 (Ampirik Bir Çalışma). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(1), 75-92.
- Kao, C. (1999). Spurious Regression and Residual-Based Tests for Cointegration in Panel Data. *Journal of Econometrics*, 90(1), 1-44.
- Kar, M. ve Taban, S. (2003). Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58(3), 145-169.
- Karhan, G. (2018). The Relationship Between Public Expenditures And Economic Growth: A Panel Var Approach. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 35-43.
- Karış, Ç. (2019). Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Üzerine Bir Nedensellik Analizi: Türkiye Örneği. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 1067-1088.
- Kaynak, M. (2011). *Büyüme Teorileri* (2. Basım). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kazgan, G. (1993). *İktisadi Düşünce Veya Politik İktisadın Evrimi*(6. Basım). İstanbul: Remzi Kitap Evi.
- Kibritçioğlu, A. (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyiciler Ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri. *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53(1-4), 207-230.
- Köse, Z., Gültekin, H. ve Meral, G. (2021). G20 Ülkelerinde Sağlık Harcamaları, Yaşam Beklentisi ve Ekonomik Büyüme İlişki Üzerine Bir İnceleme. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, 20(4), 1600-1616.
- Kurt, S. ve Berber, M. (2010). Türkiye’de Dış Açıklık ve Ekonomik Büyüme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2) , 57-80.
- Kouassi, K. B. (2018). Public Spending and Economic Growth in Developing Countries: A Synthesis. *Financial Markets, Institutions and Risks*, 2(2), 22-30.

- Lucas, R. (1988). On The Mechanics Of Economic Development. *Journal Of Monetary Economies*, 3-42.
- Malthus, T. R. (1992). *An Essay on the Principle of Population*. Cambridge University Press, 1992. USA.
- Mann, A.J. (1980). Wagner's Law: An Econometric Test for Mexico 1925-1976. *National Tax Journal*, 33, 189-201.
- Nadaroğlu, H. (1996). *Kamu Maliyesi Teorisi* (9. Basım). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Okoro, A. S. (2013). Government Spending And Economic Growth In Nigeria (1980-2011). *Global Journal of Management and Business Research Economics and Commerce*, 13(5), 20-30.
- Oktayer, N. ve Susam, N. (2008). Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1970-2005 Yılları Türkiye Örneği. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(1), 145-164.
- Oxley, L., (1994). Cointegration, Causality and Wagner's Law: A Test for Britain 1870-1913. *Scottish Journal of Political Economy*, 41(3), 286-298.
- Özcan, M. (2021). Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamalarının İktisadi Büyüme Üzerinde Etkisi: G20 Ülkeleri İçin Mukayeseli Bir Analiz. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 10(1), 79-100.
- Pamuk, M. ve Bektaş, H. (2014). Türkiye'de Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 77-90.
- Parasız, İ. (2005). *Kalkınma Ekonomisi* (2. Baskı). Bursa: Ezgi Kitap Evi.
- Pedroni, P. (1999). Critical Values for Cointegration Test in Heterogeneous Panels with Multiple Regressors. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics, Special Issue*, 653-670.
- Pehlivan, O. (2010). *Kamu Maliyesi*. Trabzon: Derya Kitabevi.
- Ricardo, D. (1891). *Principles of Political Economy and Taxation*. Lecturer on Economic Science University College, Liverpool.
- Romer, P. M. (1986). Increasing Returns And Long-Run Economic Growth. *Journal Of Political Economy*, 94(5), 1002-1037.

- Romer, P. M. (1990). Endogenous Technological Change. *Journal Of Political Economy*, 98(5), 71-102.
- Sarı, R. (2003). Kamu Harcamalarının Dünyada ve Türkiye'deki Gelişimi ve Türkiye'de Ulusal Gelir İle İlişkisi. *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*. Ağustos 2003, 25-38.
- Savaş, V. F. (2007). *İktisatın Tarihi* (5. Basım). Ankara: Siyasal Yayın Evi.
- Selim, S., Purtaş, Y. ve Uysal, D. (2014), G-20 Ülkelerinde Eğitim Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(2), 93-102.
- Siraj, T. (2012). Official Development Assistance (ODA), Public Spending And Economic Growth In Ethiopia. *Journal of Economics and International Finance*, 4(8), 173-191.
- Smith, A. (1776). *Ulusların Zenginliği* (5. Basım). (Cilt 1 A. Yunus, M. Bakırcı çev.). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Solow, R. M. (1956). A Contribution To The Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65-94.
- Solow, R. M. (1957). Technical Change and the Aggregate Production Function. *The Review of Economics and Statistics*, 39(3), 312-320.
- Taban, S. (2010). *İçsel Büyüme Modelleri Ve Türkiye*. Bursa: Ekin Yayın Evi.
- Tan, Köksel, B. , Mert, M. ve Özdemir, Z. A. (2010). Kamu Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisine Bir Bakış: Türkiye, 1969-2003. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 25-39.
- Taşar, M.O. (2016). *İktisadi Doktrinler Ve Tarihsel Gelişimi*. Konya: Palet Yayınları.
- Tatlıdil, E. ve Xanthacou, Y. (2002). Türk İşgücünün Yapısı ve Avrupa Birliği İstihdam Politikaları, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 2(2), 1-14.
- Tekbaş, M. (2019). Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: 1990-2017 Türkiye Örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 2412-2424.
- Telatar, O. M. Ve Terzi, H. (2010). Nüfus ve Eğitimin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2), 197-214.
- Tuncer İ. ve Yüksel, C., Ulutürk, S., Onur S., Şanlıoğlu, Ö., Karayılmazlar E., ... Barlas, E. (2011). *Kamu Ekonomisi*. Bursa: Ekin Yayınevi.

- Tuğcu, C. T. ve Gülşen, M. A. (2017). Kamu Harcamaları-Ekonomik Büyüme İlişkisinin Asimetrik ARDL Yöntemiyle Analizi: 1980-2014 Türkiye Örneği. 32. *Uluslararası Maliye Sempozyumu / Türkiye*, 211-228.
- Tülümce, S. Y. ve Zeren, F. (2017). Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Asimetrik Nedensellik Testi İle Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(2), 299-310.
- Tülümce, S. Y. ve Zeren, F. (2017). Türkiye’de Kamu Harcamalarının Bileşenleri Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Wagner Ya Da Keynes?. *Social Sciences (NWSAENS)*, 12(4): 163-184.
- Ulucak, R. ve Ulucak, Z. Ş. (2014). Kamu Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik: Türkiye Örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(23), 81-97.
- Uzay, N. (2002). Kamu Büyüklüğü ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği (1970-1999). *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19, 151-172.
- Ünsal, E. M. (2016). *İktisadi büyüme* (Genişletilmiş 2. Baskı). Ankara: BB101 Yayınları.
- Yalçınkaya, Ö. ve Kaya, V. (2016). Ekonomik Büyümenin Sürdürülebilirliği, Eğitim ve Verimlilik İlişkisi: G-20 Ülkeleri Üzerinde Bir Uygulama (1992-2014). *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 171-193.
- Yardımcı, P. (2006). İçsel Büyüme Modelleri Ve Türkiye Ekonomisinde İçsel Büyümenin Dinamikleri, *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi*, 10, 96-115.
- Yasin, M. (2011). Public Spending and Economic Growth: Empirical Investigation of Sub-Saharan Africa. *Southwestern Economic Review*, 59-68.
- Yıldırım, K. , Karaman, D. ve Taşdemir, M. (2010). *Makro Ekonomi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, Z. (2021). The Relationship between Transfer Health Expenditures and Economic Growth in G-20 Countries: Dumitrescu – Hurlin Panel Causality Analysis. *International Journal of Latest Research in Humanities and Social Science (IJLRHSS)*, 4(8), 81-92.
- Yıldız, B. ve Yıldız, G. (2018). Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Avrupa ve Merkez Asya Ülkeleri Örneği. *Maliye Dergisi*, 174, 203-218.

Yıldız, F. ve Sarısoy, S. (2012). OECD Ülkelerinde Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, 33(2), 517-540.

Yüksel, C. ve Songur, M. (2011). Kamu Harcamalarının Bileşenleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Ampirik Bir Analiz (1980-2010). *Maliye Dergisi*, 161, 365-380.

<https://databank.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD/1ff4a498/Popular-Indicators>

